

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Nina Nosan

Mentor: doc. dr. Samo Kropivnik

**EKSTREMNO DESNA STALIŠČA V SLOVENSKEM JAVNEM
MNENJU OB KONCU PROCESA DEMOKRATIZACIJE**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO

KAZALO	0
KAZALO TABEL, GRAFOV IN SLIK	3
UVOD.....	4
1. RAZUMEVANJE POJMA EKSTREMNE DESNICE.....	8
1.1. EKSTREMNA DESNICA IN POLITIČNA IDEOLOGIJA	8
1.2. HEYWOODOV - BOBBIOV PRISTOP PROUČEVANJA POLITIČNIH IDEOLOGIJ	12
1.3. EKSTREMIZEM KOT IDEOLOŠKO OGRODJE RASIZMA	15
2. TEORETIČNE PREDPOSTAVKE RAZISKOVANJA EKSTREMISTIČNIH POJAVOV IN STALIŠČ TER POMEN DRUŽBENOEKONOMSKIH OKOLIŠČIN.....	18
2.1. RAZPRAVE O MOŽNIH VZROKIH POJAVA EKSTREMNE DESNICE V POSTKOMUNISTIČNI VZHODNI EVROPI.....	18
2.2. DRUŽBENOEKONOMSKE OKOLIŠČINE, V KATERIH JE POTEKALA RAZISKAVA SJM 2002/1.....	21
3. ANALIZA IN INTERPRETACIJA ZBRANIH PODATKOV SJM 2002/1.....	24
3.1. ODNOS VPRAŠANIH DO LIBERALIZMA, KAPITALIZMA IN MULTIKULTURALIZMA V SJM 2002/1	24
3.2. TIPOLOGIJA STALIŠČ VPRAŠANIH V SJM 2002/1 IN INTERPRETACIJA ODNOSOV MED NJIMI	33
3.3. VPLIV SLOVENSKEGA POLITIČNEGA PROSTORA NA OBLIKOVANJE STALIŠČ V SJM 2002/1.....	40
SKLEPI.....	44
VIRI	49
LITERATURA	49
PRILOGA A: TABELE, GRAFI IN SLIKE	53
<i>Tabela 1: Skupna varianca po komponentah.....</i>	<i>53</i>
<i>Graf 1: Grafična predstavitev lastnih vrednosti komponent .....</i>	<i>53</i>

<i>Tabela 2: Skupna pojasnjena varianca po faktorjih</i>	53
<i>Tabela 3: Matrika korelacijskih koeficientov med poševnokotno rotiranimi faktorji</i>	53
<i>Tabela 4: Komunalitete odvisnih spremenljivk</i>	53
<i>Tabela 5: Poševnokotno rotirane faktorske uteži</i>	53
<i>Tabela 6: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke drsloj</i>	53
<i>Tabela 7: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke tipks</i>	53
<i>Tabela 8: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke izob</i>	54
<i>Tabela 9: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke poklic</i>	54
<i>Tabela 10: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke delaktiv</i>	54
<i>Tabela 11: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke jz_zapos</i>	54
<i>Tabela 12: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke vernost</i>	54
<i>Tabela 13: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke samooc</i>	54
<i>Tabela 14: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke jevol00</i>	55
<i>Tabela 15: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke bivol02r</i>	55
<i>Tabela 16: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke pstranke</i>	55
<i>Tabela 17: Število enot v dveh skupinah</i>	55
<i>Tabela 18: Število enot v treh skupinah</i>	55
<i>Tabela 19: Povprečne vrednosti odvisnih spremenljivk za dve skupini</i>	55
<i>Tabela 20: Povprečne vrednosti odvisnih spremenljivk za tri skupine</i>	55
<i>Tabela 21: Povprečne vrednosti odvisnih spremenljivk za pet skupin</i>	55
<i>Tabela 22: Povezanost tipologije s spremenljivko samooc</i>	55
<i>Tabela 23: Povezanost tipologije s spremenljivko drsloj</i>	56
<i>Tabela 24: Povezanost tipologije s spremenljivko tipks</i>	56
<i>Tabela 25: Povezanost tipologije s spremenljivko izob</i>	56
<i>Tabela 26: Povezanost tipologije s spremenljivko poklic</i>	57
<i>Tabela 27: Povezanost tipologije s spremenljivko delaktiv</i>	57
<i>Tabela 28: Povezanost tipologije s spremenljivko jz_zapos</i>	58
<i>Tabela 29: Povezanost tipologije s spremenljivko vernost</i>	58
<i>Tabela 30: Povezanost tipologije s spremenljivko jevol00</i>	58
<i>Tabela 31: Povezanost tipologije s spremenljivko bivol02r</i>	59
<i>Tabela 32: Povezanost tipologije s spremenljivko pstranke</i>	59
<i>Slika1: Dendrogram (drevo združevanja)</i>	60

KAZALO TABEL, GRAFOV IN SLIK

<i>Tabela 3.2: Podrobnejši opis odvisnih spremenljivk</i>	24
<i>Tabela 3.2: Podrobnejši opis neodvisnih spremenljivk</i>	25
<i>Tabela 3.3: Opisne statistike odvisnih spremenljivk</i>	27
<i>Slika 3.1: Model faktorске analize</i>	30
<i>Tabela 3.4: Razvrstitev vprašanih v pet skupin</i>	35
<i>Tabela 3.5: Število enot po skupinah</i>	35
<i>Graf 3.1: Profili skupin</i>	38

UVOD

Z osamosvojitvijo so se državljani Slovenije odrekli partijski državi, socializmu in se odločili za demokratično, liberalno in pluralistično politično in ekonomsko ureditev, kakršno pozna Zahod. Tranzicija je prinesla relativno velike družbeno-ekonomske spremembe, ki vključuje naraščajočo nezaposlenost in dramatično krčenje socialne politike, kar je vodilo v socialno, ekonomsko in razredno razslojenost. Tudi dobro desetletje po osamosvojitvi, ob koncu tranzicije, je bilo slovensko gospodarstvo relativno nestabilno in prihodnost je bila za mnoge državljane Slovenije bolj negotova, kot so pričakovali. Zanimalo me je, katerim kategorijam prebivalstva je tranzicija prinesla razočaranje nad novo družbeno ureditvijo in doseženim življenjskim standardom? Koliko so bili Slovenci ob koncu procesa demokratizacije zadovoljni oz. nezadovoljni z novo razvijajočo se družbeno ureditvijo?

V tem kontekstu me še posebej zanima pojav ekstremno desnih stališč v slovenskem prostoru ter njihova primerljivost z značilnostmi evropske desnice. Tako zahodne desnice kot tudi desnice drugih tranzicijskih držav.

Sodobna evropska ekstremno desna stališča odražajo nezadovoljstvo z obstoječim liberalnodemokratičnim družbenim sistemom. Najpomembnejši razlogi za pojav ekstremno desnih stališč v tranzicijski vzhodni kot tudi demokratično razviti zahodni Evropi so lastni ekonomski problemi in eksistenčni strah. Zanimalo me je, ali so bile družbenoekonomske okoliščine v Sloveniji, kljub relativno uspešni demokratizaciji, ugodne za pojav ekstremno desnih stališč; pri katerih družbenih skupinah in socialnih kategorijah so se ekstremno desna stališča pojavljala in v kolikšni meri; ali so bila ekstremno desna stališča prisotna tudi pri družbenih skupinah in socialnih kategorijah, ki so imeli ob koncu tranzicije relativno dober družbeni položaj; ali so bili v Sloveniji tudi še drugi razlogi za ekstremno desna stališča.

Pojav ekstremno desnih stališč v Sloveniji ob koncu procesa demokratizacije bom merila s sistematično proučitvijo teh stališč v odgovorih vprašanih, ki so bili vključeni v raziskavo slovenskega javnega mnenja leta 2002. Iz ugotovitev, ki veljajo za vzorec, bi bilo mogoče sklepati za celotno populacijo. Polje mojega proučevanja je projekt Slovensko javno mnenje 2002/1 (v nadaljevanju SJM 2002/1) z naslovom Stališča Slovencev o pridruževanju Evropski uniji in NATU, ki ga je 21. maja leta 2002 na reprezentativnem vzorcu polnoletnega prebivalstva Slovenije (N=1711) izvedel Center

za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede) (SJM 2002/1, 2002: 2). Kljub temu da je bil projekt SJM 2002/1 namenjen proučevanju odnosov Slovencev do pridruženja Evropski uniji in NATU, sem domnevala, da bom dobila veljavne podatke in zanesljive indikatorje raziskovanih stališč. Menim, da so podatki zanesljivi, saj se raziskava SJM izvaja že več kot trideset let in so pomanjkljivosti metode zmanjšane na minimum ali odpravljene. Raziskave SJM so dovolj splošne in omogočajo moje analize in sklepanja na podlagi le-teh. Struktura, vrsta in vsebinska naravnost anketnih vprašanj so po mojem mnenju ustrezni za raziskavo z vidika veljavnosti. Upoštevala sem tudi okoliščine in čas, v katerem je anketiranje potekalo.

Po osamosvojitvi je v Sloveniji, posebej v zadnjih letih, opaziti porast pojavov nestrpnosti do drugačnih in ksenofobije ter celo nasilnih desničarskih izgrediv, npr. protestni shodi zoper azilante leta 2001, nasilni napad na študenta iz Afrike, razprava o izbrisanih, številni konflikti z Romi, skupine obritoglavcev itd. Takšne desničarske pojave poznajo tudi drugod po Evropi. V ta čas spada referendum o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo (<http://www.madina.si/dnevnik/12198.htm>; 23. 6. 2004). To je le nekaj izmed dogodkov, ki temeljijo na raznih oblikah diskriminacije. Ob naštetih dogodkih se sprašujem, ali gre za pomembnejše idejne in ideološke premike v desno; ali se bodo ti premiki stopnjevali do ekstremov; ali že lahko posamezne pojave označimo za ekstemne; zakaj je ekstremno desna ideologija v političnem prostoru, ki temelji na demokratičnih vrednotah in morali, tako odporna in trajna.

Menim, da ekstremne desnice ne gre umevati kot edinstven in statičen zgodovinski pojav, ampak se spreminja v prostoru in času. Zdi se, da se vse bolj intenzivnim procesom združevanja Evrope in uveljavljanjem liberalno demokratičnih vrednot, trdovratno upirajo njim nasprotno politične ideologije. Poznavanje ekstremnih političnih ideologij je pomembno, kajti politične ideologije niso le pasiven odsev družbenih interesov in osebnih ambicij, ampak imajo tudi sposobnost navdihniti in voditi politično akcijo ter s tem oblikovati družbeno prakso. Relativno nizek odstotek političnih ekstremistov (tako desnih kot levih) v politično stabilnih demokratičnih družbah še ne pomeni, da je politični ekstremizem imaginaren in zanemarljiv problem. Ne mislim, da se današnje pojavljanje ksenofobičnih, seksističnih, etnocentričnih, neonacističnih ali drugih nedemokratičnih idej v Sloveniji in drugod razvija v globalni in radikalni družbeni konflikt v smislu »Endlösung«. Vendar je za demokratično družbo

dovolj nevarno, če se pojave ekstremno desnih stališč minimalizira ali celo ignorira. Da je potrebno vzeti resno problem pojavljanja ekstremno desnih stališč v Sloveniji, vidim tudi v tem, da se ekstremno desna ideologija prebija v besednjak in v programe konservativnih strank in v politično razpravo. Konservativnim strankam so dobrodošli tudi volilni glasovi desnih ekstremistov. Zato, da pridobi volivce ekstremnega političnega krila, uporablja ustrezno retoriko, ki podpira ekstremna stališča. Sprejemanje določene mere tolerantnosti do ksenofobije ali uporaba sloganov pri konzervativnih ali drugih strankah vodi v podcenjevanje vpliva takšnih taktik.

Mislím, da ekstremno desnih pojavov ne bi smeli ignorirati. Noben ekstremizem ne bi smeli dopustiti v demokratični družbi. Primer izrečenih strogih obsodb za neonaciste v Nemčiji imam za potrebno demokratično dejanje. Resnost problema ne vidim v tem, da bi desne politike neposredno ogrožale demokracijo v Sloveniji, ampak v možnosti, da imajo večji škodljivi vpliv na politiko obravnavanja in reševanja družbenih problemov. Zagotoviti demokratičnost ter enake človekove pravice in temeljne svoboščine *de jure*, je resda pogoj, vendar to ni dovolj. Dobro bi bilo, če bi bilo slovensko politično telo sposobno ustvariti klimo, kjer ekstremna desnica kot tudi druge oblike političnih ekstremov ne bi imele večjega družbenega vpliva.

Celotna problematika je za mojo nalogo preobsežna. **Problem** sem omejila na obravnavo ekstremno desnih stališč v SJM 2002/1, ki se izražajo v manjši naklonjenosti in nenaklonjenosti vprašanih do:

- **liberalnih idej,**
- **ideje kapitalizma kot sistema svobodne in odprte tržne ekonomije,**
- **ideje o multikulturni (slovenski) družbi.**

Odklonilna stališča do navedenih idej so skupna značilnost ekstremno desnih strank, skupin ali gibanj tako v Vzhodni post-komunistični Evropi kot v Zahodnih stabilnih demokracijah zadnjih dvajset let. Najprej sem v raziskavo vključila več socialno političnih predpostavk ekstremne desnice, ki jih v Sloveniji lahko opazimo, vendar je problematika bolj kompleksna, kot sem domnevala in bi bila naloga preobsežna.

Raziskovalna vprašanja in hipoteze, ki so vodila mojo raziskavo, so bila: katere socialne kategorije vprašanih so bile manj naklonjene ali nenaklonjene liberalnim idejam, ideji kapitalizma kot sistema odprte in svobodne tržne ekonomije, ideji multikulturne družbe. Domnevam, da so bile liberalnim vrednotam, kapitalizmu in multikulturalizmu bolj naklonjeni tisti, ki so imeli nekdaj relativno dober družbeni

položaj in ki se jim je v tranziciji celo izboljšal. Ali je vzroke manjše naklonjenosti liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu v SJM 2002/1 iskati v ekonomski negotovosti in v manj ugodni perspektivi, npr. starejših? Kako velika je bojazen pred izgubo komaj pridobljene politične avtonomije z integracijo Slovenije v Evropsko unijo? Ali gre razloge iskati v izgubi občutka pripadnosti, nekakšni »kulturni krizi« ob zaključevanju procesov integriranja Slovenije v EU? Domnevam, da je eden razlogov hitro modernizirana družba, ki seboj prinaša negotovost in več tveganja. Ali so razlog tudi neuresničena pričakovanja, da bo nova politična elita z novimi politikami uresničila večji socialni mir in družbeno blagostanje?

Neodvisne in odvisne spremenljivke sem določila tako, da sem se iz celote indikatorjev, vključenih v projekt SJM 2002/1, omejila na tiste, za katere menim, da so indikatorji odnosa do liberalizma, kapitalizma kot sistema odprte in svobodne tržne ekonomije in multikulturalizma.

Nenaklonjenost liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu v SJM 2002/1 sem proučevala največkrat kot odvisno spremenljivko.

V *prvem* poglavju naloge sem predstavila teoretični okvir predmeta raziskave. S konceptualno analizo pojma ekstremne desnice sem proučevala njegov pomen, splošnost njegove rabe in njegovo zgodovinsko spreminjanje. V *drugem* poglavju proučujem teorije, ki raziskujejo vzroke ekstremno desnih pojavov v postkomunističnem vzhodno-evropskem političnem prostoru, ter predstavljam in interpretiram družbenoekonomske okoliščine, v katerih je raziskava SJM 2002/1 potekala. Osredotočila sem se predvsem na procese demokratizacije in liberalizacije slovenskega političnega in ekonomskega sistema oz. procesa integriranja Slovenije v Evropsko unijo. Konceptualne analize sem se lotila z interpretacijo sekundarnih virov, potem ko sem opredelila temeljne pojme, proučila relevantne teorije in družbeno-ekonomske okoliščine, v katerih je raziskava potekala. V posameznih poglavjih in na koncu naloge poskušam sintetizirati spoznanja v sklepih. V *tretjem* poglavju analiziram in interpretiram zbrane podatke SJM 2002/1 ter odgovarjam na zastavljena delovna vprašanja in poskušam potrditi hipoteze. Najprej proučujem odnos vprašanih do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma, nato tipiziram stališča vprašanih in interpretiram odnose med njimi. V zadnjem podpoglavju pa proučujem vpliv slovenskega političnega prostora na oblikovanje stališč v SJM 2002/1.

1. RAZUMEVANJE POJMA EKSTREMNE DESNICE

Vsebina tega poglavja je namenjena predstavitvi teoretičnega okvira mojega predmeta preučevanja. Konceptualno sem analizirala pojem ekstremne desnice – njegov pomen, vlogo in zgodovinsko spreminjanje pomena. Pri tem se nisem osredotočila na njene posamezne vsebine, ki se spreminjajo v prostoru in času, ampak sem se omejila le na njeno občo ideološko strukturo in bistvene razločevalne prvine. V tem poglavju predstavljam še Heywoodov - Bobbiov pristop proučevanja političnih ideologij. Na tej podlagi sem definirala empirično tipologijo stališč o liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu v SJM 2002/1.

1.1. EKSTREMNA DESNICA IN POLITIČNA IDEOLOGIJA

V družboslovju z izrazom ekstremna desnica označujemo specifično politično ideologijo opredeljeno s političnimi vrednotami, stališči in prepričanji, ki so zanjo bistvene. Za razumevanje koncepta ekstremne desnice in preučevanje mojega problema, je bilo potrebno najprej proučiti in razumeti njen politično ideološki vidik.

Pomen ideologije se je v političnem prostoru zgodovinsko spreminjal. O tem, kakšen je splošen pomen ideologij in kaj jih določa, tudi še danes obstajajo zelo različna stališča.¹ Vendar pa je Heywood (Heywood, 1989: 12) našel skupno točko vseh definicij; ideologije so »/.../ bolj ali manj koherentne celote normativnih in ustaljenih prepričanj, ki priskrbijo osnovo za organizirano politično delovanje z namenom bodisi ohraniti bodisi prilagoditi bodisi zrušiti obstoječi sistem moči.« V skladu s tem, Heywood, Therborn, Eatweel, Dijk, Žižek, in Bobbio razlagajo, da si ideologije pridržujejo pravico do oblikovanja resnic. Določenim vrednotam, stališčem in teorijam dajejo prednost pred ostalimi. Iz njih zgradijo celoto idej in jo legitimirajo. Posameznike oskrbijo s pričakovanji, stališči in vrednotami, da si skozi razlagajo

---

¹ Vsi politologi se ne strinjajo, da ideje in ideologije igrajo kakšno pomembnejšo vlogo. Heywood navaja, da behavioristi zagovarjajo prepričanje, da so ideologije zgolj oblika sloganov, ki pridobivajo volilne glasove in zgolj prekrivajo realnost političnega življenja; da dialektični materializem zagovarja držo, da so politične ideje lahko razumljene le v smislu ekonomskih ali razrednih interesov tistih, ki jih izražajo; in da, ortodoksni marksisti zagovarjajo, da so politične ideologije le izraz interesov posebnih razredov (Heywood, 1998: 1-4).

družbeno delovanje.² Na ta način ideologije posledično pripomorejo pri vzpostavljanju občutka solidarnosti in pripadnosti določeni družbeni skupini, pri povezovanju različnih družbenih skupin znotraj določene družbe ter pri vzpostavitvi družbenega reda in stabilnosti (Heywood, 1998: 2-16; Therborn, 1987: 29-35, Eatweel, 1993: 6-11; Dijk, 1998: 33-74; Žižek, 1994: 3-5; Bobbio, 1995: 35-66). Therborn, Eatweel, Dijk, Žižek in Bobbio so prepričani, da ideologije niso le začasen fenomen ali zaključen sistem idej, ampak učinkujejo druga na drugo, se med seboj prekrivajo in druga drugo kontaminirajo.³ Njihov nastanek, razvoj kakor tudi učinkovitost so pogojeni z družbenimi situacijami. Ker se družbene razmere spreminjajo, tudi ideološki sistemi niso statični, ampak se spreminjajo skupaj s spreminjanjem družbenih razmer. Politične ideologije posledično izhajajo iz družbenih razmer in dogajanj, na ta način postanejo del teh istih družbenih dogajanj in dejavnik vpliva na te iste razmere. (Heywood, 1998: 2-16; Therborn, 1987: 148-151; Eatweel, 1993: 6-11; Dijk, 1998: 312; Žižek, 1994: 3-5; Bobbio, 1995: 35-66). Sama se pridružujem tem stališčem, ekstremno desna politična ideologija je kompleksen in spremenljiv družbeni pojav. Nanjo v konkretnih družbenih situacijah vplivajo tudi druge ideologije in je na ta način lahko kombinacija različnih ideoloških prepričanj znotraj njenega širšega ideološkega ogrodja.

Rametova (1999: 4-5) je ugotovila, da na področju fenomena radikalno desne politike ni konsenza o tem, katere so njene značilnosti in kakšen je njen pomen.⁴ Kljub

---

² Dijk (1998: 69) je navedel, da »i/ideologije vsebujejo predstave o tem, kdo smo in kdo pripada naši skupini, kaj so naši cilji, kakšne so naše temeljne norme, vrednote, kako vrednotimo nas in druge, kakšen je naš družbeni položaj in v kakšnem odnosu smo do drugih skupin, kdo so naši nasprotniki ali kdo je nam podoben oz. različen, kakšna je naša materialna pozicija v družbi.« Žižek (Žižek, 1994: 3-5) je prepričan, da je ideologija lahko nujen medij, s katerim posamezniki napačno zaznavajo medsebojne družbene odnose in družbeno strukturo, zato da jim prekrije družbeno realnost z namenom legitimirati dominantno politično moč.

³ Nasprotno sta Fukuyama in Bell prepričana, da so danes ideologije preživete in da ne obstajajo več. Bell (1988, 1960: 393-447) izhaja iz prepričanja, da politični sistemi idej, ne morejo obstajati zunaj konteksta moralnih opravičevanj. In ker se danes politika ne ukvarja več z vprašanji o naravi »dobre družbe«, ampak se je omejila le na vprašanja, kako doseči družbeno blaginjo, so ideologije izginile. Fukuyama (1994: 3-9) je z razliko od Bella prepričan, da so ideologije izginile, ker je v 20. stol prevladala liberalna demokracija nad ostalimi, saj je brez večjih notranjih kontradikcij, iracionalnosti in napak, zaradi katerih so se ostale ideologije zlomile. Tako liberalna demokracija Fukuyami predstavlja »končno obliko vladavine«.

⁴ Markus Bizer radikalno desnico identificira z »iracionalnim nacionalizmom« in zavračanjem razsvetljenske ideje racionalizma. Herbert Kitschelt in A. James Gregor zavračata, da je nacionalizem

raznolikosti in spremenljivosti vsebine ekstremne desnice je Rametova izpeljala njeno obče ideološko ogrodje oz. njeno stalno potezo. V zborniku *The radical Right in Central and Eastern Europe since 1989* (1999) ugotavlja, da so dimenzije, ki so temeljne vsem radikalno desnim politikam: organizirana nestrpnost, zavračanje ideje ljudske suverenosti, sovraštvo do univerzalnega razuma in poudarjanje namišljenih tradicionalnih vrednot (Ramet, 1999: 4-8). Organizirano nestrpnost je definirala kot nestrpnost in sovraštvo do različnosti oz. drugačnosti, ne glede na to, ali se ta drugačnost kaže v rasi, religiji, spolni usmerjenosti, jeziku, ali v navadah, običajih idr. Bolj splošno desnica zavrača pravico obstoja alternativnih idej in hkrati poudarja, da so njene ideje edino pravilne. Rametova pojasnjuje, da gre za razumevanje družbenih odnosov skozi t.i. prizmo »mi-oni«, kjer so »oni« razumljeni ne samo kot drugačni od »nas«, ampak tudi inherentno slabi kot tisti del družbe, ki družbo ogroža in uničuje. »Oni« so torej t.i. sovražniki družbe, ki jih je potrebno onemogočiti. Na drugi strani se »mi« ponuja kot rešitelja družbe pred njenim propadom, kot t.i. borce zoper sovražnike družbe. Nestrpnost, sovraštvo in nasilje »nas« do »onih« se legitimira ravno s predstavitev »nas« kot žrtev in »njih« kot tiste, ki napadajo »nas« (Ramet, 1999: 3-4, 13-15, 27, 97). Zavračanje ideje ljudske suverenosti je Rametova definirala kot protidemokratsko držo. Po njej so temeljni vidiki populizem ali pretirana vdanost, zvestoba posameznika skupini, teorija zarote ali tajni načrt t.i. sovražnika družbe⁵. Lahko je tudi na poseben način skonstruiran narod, ki ne temelji na kolektivnosti njenih državljanov in prebivalcev, ampak na posebej za to določenih kriterijih (npr. religiozni, rasni, etnični, kulturni, jezikovni idr. kriteriji) (Ramet, 1999: 15-18). Sovraštvo do t.i. »univerzalnega razuma« pa opredeljuje kot zavračanje razsvetljenskih idej. (Ramet, 1999: 8-13). Navedene pojmovne zveze predstavljajo tiste dimenzije ekstremne desnice, po katerih se ekstremna desnica loči od njenega zmernega krila. Bistveno se loči od zmerne desnice po pretiranem poudarjanju tradicionalnih vrednot⁶, saj tradicionalne

---

bistvena značilnost radikalne desnice. David Ost zanika, da je radikalno desna politika »iracionalna« in trdi, da je možno njeno politiko interpretirati kot »racionalno« (Ramet, 1999: 4-5).

⁵ Drugo poimenovanje je t.i. teorija zarote, ki ponuja t.i. grešne kozle, ki so krivi za vse slabosti družbe. Bodisi tiste »druge«, bodisi tiste, ki so prešibki, da bi se borili proti sovražniku družbe (Ramet, 1999: 16).

⁶ Na tem mestu Rametova poudarja, da gre za obnavljanje namišljenih tradicionalnih vrednot družbe, ki se ne usmerjajo toliko na dejansko preteklo zgodovino, kakor na preoblikovano zgodovino po svojih ideoloških merilih (Ramet, 1999: 18-21).

vrednote dojema kot edino pravilne in ne dopušča obstoja alternativnih vrednot, idej, prepričanj (Ramet, 1999: 18-21).

Kakšna pa je njena današnja zunanja podoba? Kako se izraža? Kako jo danes v evropskem prostoru opazimo in prepoznamo? Richard Stöss poudarja, da so ključni elementi ekstremne desnice: pretirani nacionalizem (ali sovražen pristop nasproti drugim državam in narodom), zanikanje enakosti človekovih pravic za vsakega posameznika, zavračanje parlamentarno-pluralističnih sistemov temelječ na vladavini večine in etnocentrična ideologija (Stöss v Williams, 1999: 6). Podobno kot Stöss tudi Harris (Harris, 1994: 17) ugotavlja skupne elemente vseh ekstremno desnih strank, skupin in prepričanj v ekstremnem nacionalizmu, v zavračanju pluralizma in parlamentarne demokracije, v nasprotovanju liberalizmu in komunizmu, v nasprotovanju kapitalizmu kot svobodni tržni ekonomiji, v uporabi nasilja, v napadanju določenih marginalnih družbenih skupin (npr. etničnih manjšin, homoseksualcev), v obrambi diskriminacije in v zavračanju ideje enakih temeljnih človekovih pravic.

Prav na podlagi Rametove obče ideološke strukture ekstremne desnice in na podlagi najpomembnejših značilnosti sodobnih evropskih ekstremno desnih gibanj in strank, kot jih zaznavata Stöss in Harris, domnevam, da je pojav sodobne evropske ekstremne desnice možno meriti v slovenskem javnem mnenju z ugotavljanjem odnosa slovenske javnosti do obstoječega družbenega sistema in vladajoče politike.

Ankete so sicer namenjene posamezniku, vendar stališča posameznika v določeni meri odražajo stališče skupine, ki ji pripada. Na tej podlagi ugotavljam stališča posameznih skupin in stališča javnega mnenja v povprečju. Izolirano proučevanje stališč vsakega vprašanega bi bilo preveč zapleteno in manj učinkovito. Teoretični okvir definiranja empirične tipologije stališč o liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu v SJM 2002/1 je Heywoodov – Bobbiov pristop v proučevanju političnih ideologij.

1.2. HEYWOODOV - BOBBIOV PRISTOP PROUČEVANJA POLITIČNIH IDEOLOGIJ

Da bi lahko razumeli in proučili politične predstave o delovanju družbe in posameznih političnih ideologij, obstajajo različni pristopi. Politične predstave o delovanju družbe in politične ideologije so najpogosteje klasificirane na politično ideološkem kontinuumu »levo-desno« ali na kontinuumu »zmerno-ekstremno«, kot ga je koncipiral Bobbio v *Desnica in Levica* (1995) in Heywood v *Political Ideologies. An Introduction* (1998). Kot pravi Bobbio (1995: 33), sta »/d/esnica in levica /.../ antitetična izraza, ki ju že več kot dve stoletji ponavadi uporabljajo za to, da bi opisovali soočanje ideologij in gibanj, na katere se na izrazito konflikten način deli vesolje politične misli in delovanja«. Bobbio pri tem opozarja, da tudi pristop »levica-desnica« ne označuje za vselej določene vsebine, ampak se spreminja glede na prostor in čas (Bobbio, 1995: 46).

Pojma »levo« in »desno« sta se v politični terminologiji začela uporabljati nekako od francoske revolucije dalje. Pojem »desno« se je uveljavil kot oznaka za reakcionarne in monarhistične politične nazore in pojem »levo« za revolucionarne ali egalitarne simpatije (Heywood, 1998: 16-18). Bobbio ugotavlja, da je v sodobni politični znanosti diada levo-desno postala obsežnejša in ne odseva več le odločitev med revolucijo in reakcijo. Kljub vsemu je stalna razločevalna prvina med desnico in levico različna presoja ideala enakosti in tradicije.⁷ Medtem ko desnica izhaja iz prepričanja, da so družbene neenakosti naravne in *per se* neodstranljive, je levica prepričana, da so družbene neenakosti družbene narave in *per se* odstranljive (Bobbio, 1994: 87-98). Kot navaja Heywood, konservativisti tradicionalno razumejo družbo naravno hierarhično in *suma summarum* odklanjajo absolutno enakost. Enakost jim predstavlja nedosegljiv cilj. Radikalnejši konservativisti so celo prepričani, da je družba zaznamovana z izrazito neenakostjo med različnimi narodi, kulturami, rasami. Medtem ko poudarek na narodu ali rasi vključuje idejo, da so člani znotraj ene družbe enaki v smislu njihove narodne ali katere koli druge identitete, socialisti smatrajo enakost za fundamentalno vrednoto.

---

⁷ Bobbio poudarja, da je potrebno razlikovati med egalitarnimi doktrinami in gibanji, ki težijo k zmanjševanju družbenih neenakosti, in egalitarizmom, nazorom, po katerem so vsi ljudje enaki. Izhaja tudi iz razločevalnih prvin, kot jih je predlagal Ravelli, ki razlikuje med desnico in levico na temelju časa (napredek-ohranjanje), na temelju prostora (enakost-neenakost), na temelju podanikov (samousmerjanje-usmerjanje od zunaj), na temelju funkcije (spodnji razredi-zgornji razredi) in na temelju spoznanja (racionalizem-iracionalizem) (Bobbio, 1994: 88-91).

Kljub premikom znotraj socialne demokracije k liberalnim vrednotam je bila družbena enakost, naj si bo v njenem pozitivnem ali negativnem smislu, navsezadnje bistvenega pomena za zagotavljanje družbene kohezije in sožitja. Enakost socialisti enačijo z zakonitostjo in pravičnostjo, ki pripomore k razširitvi svobode v pozitivnem smislu. Liberalci so prepričani, da je enakost prirojena v smislu, da so si ljudje enakovredni. Enakost je razumljena kot formalna enakost oz. legalna, kot politična enakost in tudi kot enakost možnosti. Toda družbena enakost je dosežena na račun svobode in sposobnosti izrabljanja lastnih talentov (Heywood, 1998: 111).

Po Bobbiu je desnica bolj neegalitarna, ker bolj izpostavlja tisto, zaradi česar smo ljudje neenaki. Levica pa je bolj egalitarna, ker za uresničevanje sožitja daje večjo vrednoto tistemu, kar nas povezuje in spodbuja politične usmeritve, ki bi neenakost zmanjšala. Medtem ko je za desnico značilna tradicija, je levica nagnjena k emancipaciji od tradicionalnih vrednot (Bobbio 1994: 73-76, 87-98). Heywood pa meni, da gre pravzaprav za različno razumevanje zgodovine; desnica razume zgodovino v smislu tradicije in kontinuitete. Nauki iz preteklosti določajo smernice sedanjosti in diktirajo prihodnost, saj so prestali »časovni stroj« in ponujajo zgodovinski občutek trdnosti, gotovosti, zanesljivosti, znanega, česar spremembe ne ponujajo. Levica pa je zavezana progresivnemu pogledu zgodovine. Vsaka generacija z akumulacijo znanja in razumevanja prinese spremembe in napredek v zgodovini (Heywood, 1998: 69-71, 30-33).

Razlika med ekstremizmom in zmernostjo, ugotavlja Bobbio, pa je v vprašanju metode. Medtem ko so za vse zmerne ideologije značilni demokratičnost in razsvetljenske vrednote, ki dopuščajo obstoj alternativnih prepričanj, je vsem ekstremistom skupna protidemokratičnost in protirazsvetljenstvo, še zlasti iracionalistično.⁸ Politični ekstrem predstavlja antitezo med desnico in levico, saj »imajo /n/asprotne ideologije skupne točke ravno v svojih ekstremih in hkrati vsebujejo jasne razlike, od katerih je odvisno njihovo umeščanje na eno ali drugo stran diade« (Bobbio, 1994: 51). Revolucionarji z »levice« in protirevolucionarji z »desnice« imajo

---

⁸ Bobbio (1994: 52) prišteva k ekstremizmu tako politično konservativne struje od Hegla do Croceja kot politično revolucionarne struje, kot je marksizem. Iracionalistično protirazsvetljenstvo pa deli na strujo z verskim navdihom od De Maistra do Donosa Cortesa ter na strujo, ki sega od Nietzscheja do Sorela, ki se jo lažje kombinira z levico.

nekatero skupne avtorje.⁹ Levi in desni ekstrem pa se med seboj izključujeta ravno zato, ker s svojimi najbolj značilnimi potezami obnavljata najbolj poudarjene značilnosti tistega, kar je bilo doslej značilno za levico in desnico (Bobbio, 1994: 51-57).

Kot ugotavlja Heywood, je slabost pristopa politično ideološkega kontinuuma levo-desno in politično ideološkega kontinuuma zmerno-ekstremno v tem, da težita k poenostavljanju in posplošitvi visoko kompleksnih političnih idej na enostavni dimenziji, kjer so politični nazori razvrščeni po kriteriju ideala enakosti in ideala sprememb za diado levo-desno ter po kriteriju načela avtoritarnosti in demokratičnosti za diado ekstremno-zmerno (Heywood, 1998: 16-18).

Strinjam se, da so politične ideologije kompleksne, da obsegajo zapletene povezave stališč, prepričanj, vrednot in doktrin, zato jih vsak pristop razvrščanja nujno poenostavlja. Pristop Heywooda in Bobbia je vsekakor uporaben za proučevanje in opisovanje političnih stališč, vendar ga je potrebno jemati s potrebno mero previdnosti in kritičnosti.

Nekateri avtorji koncept politično ideološkega kontinuuma levo-desno v celoti zavračajo. Bell, npr. zagovarja, da razlikovanje med levico in desnico nima več nobene vrednosti in je neustrezno, ker ideologij ni več in je zato delitev političnega prostora z merilom nasprotujočih se ideologij odveč (Bell, 1988: 403-447). Fukuyama je izpostavil, da diada postane nepomembna, ko prevlada ene strani postane tako močna, da druga ni več politično relevantna (Fukuyama, 1994: 7-9).

Bobbio (1995) vztraja na stališču, da dokler izraza »levica in »desnica« bistveno odsevata različne drže glede enakosti in sprememb, je način opisovanja in primerjanja ideologij, gibanj in političnega prostora z antitetičnima označbama »levica« in »desnica«, še vedno relevanten. Trdi, da vmesni prostor v ničemer ne zmanjšuje razlike med »levico« in »desnico« in stare diade ne bo spreverglo v anahronizem, saj sta oba pola, tudi v primeru prevlade enega nad drugim, sočasno obstajala, ker je vsak od njiju razlog za obstoj črpal iz obstoja drugega. Prepričan je, da politični prostor sestavljajo odnosi navzkrižij med nasprotnimi si stranmi. Zato je najbolj preprost način njegove predstavitve ravno dihotomija. Imena dihotomij se lahko spreminjajo, toda bistveno in izvorno dihotomna struktura političnega prostora še vedno obstaja (Bobbio, 1994: 33-47,

---

⁹ Nitzscheja, navdihovalca nacizma, se pogosto postavlja kot očeta nove levice. Carla Schmidta, teoretičnega vodjo nacistične države, častijo levičarski raziskovalci v Italiji, ker je bil nasprotnik teoretika demokracije v weimerskem obdobju Hansa Kelsna. Heideggerja so italijanski filozofi, ki se imajo za levičarje, postavili v vlogo razlagalca našega časa (Bobbio, 1994: 49).

59-66). Poleg tega sta oba koncepta, »levica« in »desnica«, relativna in ne absolutna, kar pomeni, da koncepta ne označujeta enkrat za vselej določene vsebine, ampak se vsebine obeh polov vselej spreminjajo. Hkrati pa nasprotja ostajajo. Relativnost obeh konceptov se pokaže tudi v njihovi gibljivosti v političnem prostoru, npr. levi ekstremizem potisne levico bolj na desno in obratno, desni ekstremizem potisne desnico bolj na levo (Bobbio, 1994: 83-85).

Na podlagi koncepta »levica« in »desnica«, kot sta jo opredelila Heywood in Bobbio, bom v empiričnem delu definirala odnos širše slovenske javnosti in posamezne tipe odnosov slovenske javnosti do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma. Posebej pa me bodo zanimala ekstremno desna stališča do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma v slovenski javnosti, zato bom v naslednjem podpoglavju predstavila še teoretični okvir, na podlagi katerega sem prepoznavala ekstremno desna stališča v SJM 2002/1.

1.3. EKSTREMIZEM KOT IDEOLOŠKO OGRODJE RASIZMA

Domnevala sem, da je za moj problem relevantno tudi proučevanje teoretičnih razlag rasizma. Izkazalo se je, da je to potrebno, saj sem ugotovila, da sodobne teorije rasizma razširjajo idejo rasne diskriminacije na kulturne (religijske, etnične, spolne) značilnosti posameznika. V tem smislu je rasizem prisoten tudi v izbranih indikatorjih. S primerjavo stališč različnih avtorjev poskušam dokazati trditev, da so nekatere sestavine ideologije rasizma prepoznavne tudi v ekstremno desnih stališčih, ki jih raziskujem.

Zanimal me je splošen pojmovni aparat rasizma, ki vključuje tudi t.i. rasno teorijo¹⁰. Memmi ugotavlja, da so ključni elementi rasistične ideološke sheme: poudarjanje različnosti, prave ali imaginarne (lahko so to kulturne, religijske, telesne idr.), negativno vrednotenje tistih, ki so videni kot različni, in hkrati pozitivno vrednotenje tistih, ki razlikovanje zaznavajo in poudarjajo. Pri tem je negativno vrednotenje posplošeno na celo skupino. Na ta način se rasna diskriminacija legitimira. Poudarja, da je bolj kot vsebina različnosti pomembnejša njena zaznava (Memmi, 1994, 169, 240). Rametova, Kuzmanić in Dijk rasistično ideološko shemo ponazarjajo s t.i.

---

¹⁰ Rasizem kot rasna teorija se razume kot sovraštvo in nestrpnost do druge rase in obravnavanje vseh posameznikov druge rase kot popolnoma enakih (Ruhston, 1997: 304).

rasističnim dialogom »mi-oni«. Prepričani so, da katerakoli oblika nestrpnosti in diskriminacije vsebuje zagovor razlike med »nami« in »drugimi«. Slednji so zavrlo različnih razlogov ne samo drugačni, ampak tudi slabši in »nas« s svojo drugačnostjo celo ogrožajo. Zato se je potrebno proti njim boriti (Kuzmanić, 1999: 67; Dijk, 1998: 289-292; Ramet, 1999: 13-15). Guillauminova še dodaja, da je različnost, ki je skonstruirana na osnovi specifičnega simboličnega sistema označevanja, obravnavana kot dana. Na tej podlagi so posamezniki in skupine kategorizirane v ločene endogene skupine, ki posedujejo specifično naravo. Z odkrivanjem razlik (biološke, spolne ali kakršnekoli že) odkrivajo karakteristike določene skupine, ki jih potem prenašajo tudi na posameznike v njej. Posameznik je razumljen zgolj kot fragment skupine, v katero je vključen. Ne gre za to, da posamezniki posedujejo določene lastnosti, ampak gre za to, da posameznik pripada skupini, ki ji je pripisana določena kategorija. Oznake, na podlagi katerih se identificirajo določene kategorije, se pri tem zdijo primarne. Razumejo se kot determinanta družbene pozicije.¹¹ Dejansko pa so bile najprej identificirane kategorije na podlagi arbitrarnega markiranja in šele nato so oznake postale pomembne (Guillaumin, 1995: 1-31).

Kot ugotavlja Memmi (1994: 170), je splošna raba rasizma legitimacija sedanje ali možne agresije, ohranitve ali pridobitve privilegijev oz. prednosti skozi razvrednotenje drugih. Pri tem Memmi poudarja, da sama vsebina rasizma oz. narava razlikovanja, ki se spreminja glede na specifične interese, ni tako pomembna. Bolj je pomembno dejstvo, da se razlike zazna in se jih prikaže kot pomembne z namenom stigmatiziranja tistih, ki so videni kot različni. Z enim samim namenom, prevzeti ali ohraniti dominantnost (Memmi, 1994: 55, 191) Kot trdi Strauss (1961, 1994: 13), »r/azličnost ni toliko v funkciji izoliranja skupin, kolikor je v funkcij vzpostavljanja družbenih odnosov med skupinami«. Tudi Guillauminova in Dijk vidita utemeljitev rasistične sheme in njenih kategorij tako v identifikaciji obstoječih skupin v družbi kot tudi v ohranjanju ali pridobivanju prevlade osnovnih interesov ene družbene skupine nad ostalimi. Ko so interesi dominantne skupine ogroženi, je še večji motiv rasizma, da jih brani in dominantnost reproducira (Guillaumin, 1995: 17; Dijk, 1998: 289). Nasprotno vidi Rommelspacher vlogo rasizma v reproduciranju normalnosti oz. porazdelitve družbene moči po načelu: tisti, ki ustrezajo vladajočim normam, torej normalni, imajo

---

¹¹ Guillaumin (1995: 5) razlaga, da »n/isi postal suženj, zato ker je tvoja barva kože črna, ampak zato ker si bil suženj, je tvoja barva kože postala signifikantna.«

moč nad tistimi, ki vladajočim normam ne ustrezajo. Slednji ne samo, da motijo konsenz normalnosti, ker so manj kompatibilni, ampak so tudi neprestano vidni. Tako ima anonimnost v normalnosti hkrati razbremenilni efekt (Rommelspacher, 1997: 63-69). Tudi Wallerstein je prepričan, da funkcija rasizma ni izključevanje ali izničenje drugačnih, ampak ohranjanje »pod-ljudi« znotraj družbenega sistema z namenom, da se jih tako ekonomsko izkoristi in uporabi kot »grešne kozle« (Wallerstein, 2000: 105).

Rasizem ni enkraten družbeni fenomen, ampak je zgodovinsko vseskozi prisoten. Iz navedenega je razvidno, da v družboslovju obstaja soglasje, da je rasistična delitev »mi-oni« obče ideološko ogrodje rasizma. Specifične oblike rasizma pa določajo kriteriji razlikovanj in izključevanj, ki se spreminjajo v prostoru in času. Biologija je resda bila dolgo časa pripravna razlaga za človeške strahove in tesnobe. Z razvojem globalizacije in samoafirmacijo drugih kultur pa se spodmikajo tla vsakemu teoretiziranju o biološki superiornosti/inferiornosti ras. Rasistična stališča in dejanja pa vendarle ostajajo. Proces izključevanja tudi. Vedno bodo obstajali posamezniki ali skupine posameznikov, ki ne bodo ustrezali kaki značilni rasni ekskluzivnosti in bodo vedno primerni za diskriminacijo. Sodobni avtorji rasistično razlikovanje prepoznavajo v kulturnih predsodkih, negativnem nacionalizmu in etnocentrizmu (Kuzmanić, 1999: 64; Anderson 1998: 157; Wallerstein, 2000: 106; Banton)¹².

S pojmom ekstremna desnica danes v evropskem političnem prostoru označujemo in razumemo politično ideologijo s sistemom stališč, vrednot, prepričanj in dejanj, ki nasprotujejo obstoječi evropski ekonomski in družbeni ureditvi. Vključuje tudi elemente rasistične ideologije. Pojave ekstremno desnih stališč v Sloveniji pa lahko ugotavljamo tudi z analizo SJM 2002/1. Javno mnenje je kompleksen družbeni fenomen, ki nima stalne družbene narave, ampak je bolj odraz določenega družbenega konteksta, zato bom v nadaljevanju predstavila tudi družbenoekonomske okoliščine, v katerih je potekala raziskava SJM 2002/1.

---

¹² Banton je razvoj teorij o rasizmu skrčil na tri faze. Prva faza teorij je temeljila na religioznih razlagah. Različnost ljudi se je razlagalo s t.i. božjo odločitvijo. Ko so v Rimskem cesarstvu poddržavili krščansko religijo, so »one druge« določili z religijo, kot tiste, ki verujejo v napačnega Boga. V drugi fazi, z začetkom modernega časa, ko so se začele velike iznajdbe v naravoslovju, se je razlika med »nami« in »njimi« določala na podlagi bioloških lastnosti (barva kože, las, oblika lobanje idr.). Pojem »rasa« je označevala ljudi kot kategorije vrste in rasne razlike so se začele razlagati kot konstantne. Tretja faza teorij ni več potrebovala koncepta »rasa«. Razlike so se začele razlagati s teorijami o naravni evoluciji in neenakem razvoju človeških družb (Banton, 1998: 17-44, 81-109).

2. TEORETIČNE PREDPOSTAVKE RAZISKOVANJA EKSTREMISTIČNIH POJAVOV IN STALIŠČ TER POMEN DRUŽBENOEKONOMSKIH OKOLIŠČIN

Poglavje je namenjeno predstavitvi teoretičnih izhodišč, na podlagi katerih sem pojasnjevala rezultate analiz podatkov v empiričnem delu naloge. Najprej sem se osredotočila na nekatere najvidnejše razprave o možnih vzrokih pojava ekstremne desnice v stabilnih demokratičnih družbah. Na tej podlagi analiziram, interpretiram in primerjam podatke SJM 2002/1.

Predstavila sem tudi družbenoekonomske okoliščine, v katerih je projekt SJM 2002/1 potekal. Kajti javno mnenje nastaja znotraj družbenoekonomskih okoliščin neke družbe. Odvisen je od njene ekonomske strukture, političnega režima, kulturne tradicije, mednarodnega konteksta itd. Z opisom takratnega družbenega konteksta bom skušala zagotoviti čim popolnejšo analitično/sintetično osnovo za spoznanje proučevanega pojava.

2.1. RAZPRAVE O MOŽNIH VZROKIH POJAVA EKSTREMNE DESNICE V POSTKOMUNISTIČNI VZHODNI EVROPI

Sodoben val ekstremno desnih strank, skupin in gibanj v vzhodnih postkomunističnih državah izraža potrebo po njegovi pojasnitvi. O tem, kaj vpliva na krepitev ekstremno desne ideologije, obstaja več razlag. Najvidnejše med njimi so razlage, ki razloge za rast ekstremne desnice v tranzicijskih državah vidijo v družbenoekonomskih spremembah, ki povzročajo družbene napetosti. Harris izpostavlja dvoje dejstev, ugodnih za rast ekstremne desnice v postkomunistični Vzhodni Evropi: zlom komunizma in prestrukturiranje postkomunističnih držav. Prestrukturiranje ekonomskega in političnega sistema je prineslo veliko stopnjo brezposelnosti, ekonomsko negotovost in s tem razočaranje mnogim kategorijam vzhodnih Evropejcev. Prav tako je prepričan, da zgodovinski dogodki, kot so poskus združenja zahodnih kapitalističnih držav in reformiranih komunističnih režimov, imigracija v Evropsko unijo, izguba vpliva kolektivnega spomina na holokavst in na hladno vojno, vodijo v novo dobo, kjer bo imela politika sovraštva dobre pogoje za razvoj (Harris, 1994: 171-172, 188-202). Podobno ugotavlja Hennig, da so pogoj za privlačnost ekstremno desne

ideologije družbene napetosti, ki nastanejo skupaj z močnim poslabšanjem ekonomske situacije in finančno zaskrbljenostjo (Hennig v Ramet, 1999: 21). Linz ugotavlja, da je temu vzrok zlom državne avtoritete (Linz v Ramet, 1999: 21). Weiss pa trdi, da je pglavitni vzrok treba iskati v ogroženosti konsevativnih razredov pred hitro modernizirano družbeno spremembo (Weiss v Ramet, 1999: 21). V Sloveniji Kuzmanić poudarja, da gre razloge za rast ekstremne desnice iskati v spremembi nekdanje socialno egalitarne socialistične družbene ureditve v smeri liberalne organiziranosti družbe, ki je privedla do socialne, ekonomske in razredne razslojenosti (Kuzmanić, 2002: 99-100). Z vidika političnega konteksta Zimmermann in Saalfeld ugotavljata, da je rast ekstremne desnice odvisna od: narave vlade oz. vpliva, ki ga imajo konservativisti v vladni koaliciji, relativnega uspeha ekstremno desnih strank v parlamentu, polemike okoli spornih vprašanj o jeziku, priseljencih, kulturi, zakonu in redu, nezaposlenosti in načinu, kako se jih obravnava. V primeru ekonomske recesije in političnih kriz pa se omenjeni problemi še zaostrijo in lahko vodijo v povečanje občutka »nas« nasproti »njim«, (Zimmerman in Saalfeld v Ramet, 1999: 34-35). Podobno ugotavlja Stöss, ki meni, da k uspešnosti skrajne desnice prispeva tudi mera, do katere politični akterji sprejemajo radikalno desne tendence kot normalen družbeni pojav (Stöss v Williams, 1999: 34). Payne izpostavlja še močno tendenco nacionalizma, občutenje krize v kulturnih vrednotah in močno sekularizacijo, ustanovitev nove države, začasno približevanje liberalni demokraciji, delna polarizacija političnega sistema, politično izražanje nacionalizma in zaznavanje notranjih ali zunanjih nevarnosti, obstoj družbenega konflikta, pod ali nad-zastopanost določenih družbenih skupin, obstoj določene etnične manjšine¹³, nezadovoljstvo največje družbene skupine z obstoječo politično ureditvijo, želja postkomunističnih držav po boljšem statusu in njihovo zaostajanje v razvitosti z Zahodom (Payne v Williams, 1999: 37). Podobno ugotavlja Williams, da je eden od razlogov tudi težnja vzhodnoevropskih držav po boljšem življenju ter približevanju zahodnoevropskemu političnemu in ekonomskemu sistemu, ki je spodkopal vzhodnoevropsko kulturo. Stare ikone so zamenjane z novimi zahodnimi ikonami. Stranski produkt tranzicije vzhodnoevropskih držav v postindustrijsko družbo je »kulturna kriza«, izguba občutka pripadnosti, dvomi o narodni identiteti in nekritično prevzemanje in imitacija zahodne kulture, kar vodi v

---

¹³ Kuzmanić ugotavlja, da je v Sloveniji ksenofobija najbolj usmerjena proti Romom in pripadnikom narodov nekdanjih jugoslovanskih republik (Kuzmanić, 2002: 99).

pospešeno utemeljevanje radikalno desne politike v postkomunističnih državah (Williams,1999: 38-45).

Na drugi strani obstajajo razlage, da gre v fenomenu vsakega političnega ekstremizma predvsem za racionalno izbiro in družbene koristi vsakega posameznika, ki mu jih diskriminacija prinaša. Dijk, na primer opozarja, da so ideološka prepričanja takšna, da so relevantna za določeno družbeno skupino oz. so zanjo v celoti funkcionalna in na ta način odsevajo njen položaj v družbi (Dijk, 1998: 49). Herbert Kitschelt in Anthony McGann trdita, da je privlačnost radikalne desnice odvisna predvsem od racionalne izbire vsakega posameznika (Kitschelt in Anthony v Ramet, 1999: 22). Tudi Rommelspacherjeva je prepričana, da ekonomska preskrbljenost ni zaščita pred rasizmom. Prepričana je, da je v vseh oblikah rasizma videti tudi jasno zahtevo po nadmoči, dominaciji. Rasizem namreč prinaša tudi socialno moč. Z ekonomskim blagostanjem, naj bi tako nastal tudi nov motiv za rasizme (Rommelspacher, 1997: 65-70; 1996: 227-229).

Ugotavljam, da je bilo opravljenih že veliko raziskav in napisanih veliko razprav o številnih možnih vzrokih, ki vplivajo na pojav ekstremne desnice tako v postkomunistični Vzhodni kot v demokratično razviti Zahodni Evropi. Na eni strani se pojav ekstremne desnice razume kot simptom večinske družbene skupine, torej kot pojav, ki izhaja iz njene logike in njenih interesov. Na drugi strani, pa se pojav ekstremne desnice v tranzicijskih državah razlaga bolj kot minljiv znak družbenoekonomskih sprememb (deindustrializacijo, naraščajočo nezaposlenostjo, dramatičnim krčenjem socialne politike, družbeno marginalizacijo, individualizacijo, eksistenčnim strahom) in kriz, v katerih prihajajo posebej do izraza problemi obrobnih skupin. V fenomenu vsake konkretne ekstremno desničarske situacije pa lahko prepoznavamo tudi specifične zgodovinske vplive posameznega naroda.

2.2. DRUŽBENOEKONOMSKE OKOLIŠČINE, V KATERIH JE POTEKALA RAZISKAVA SJM 2002/1

Za proučevanje ekstremno desnih stališč v Sloveniji ob koncu procesa demokratizacije se mi zdi relevantno predstaviti predvsem obdobje zadnjih desetih let. To je obdobje od razpada Jugoslavije, razglasitve slovenske neodvisnosti, demokratične tranzicije v Sloveniji do njene integracije v Evropsko unijo. Političnoekonomske okoliščine in dogodki iz bolj oddaljene zgodovine so seveda tudi prispevali k oblikovanju stališč in prepričanj vprašanih in slovenskega javnega mnenja. Vendar menim, da so za proučevanja izpostavljene problematike manj relevantni kot nekateri dogodki iz konca leta 2001 in začetka leta 2002, za katere menim, da so najbolj vplivali na stališča vprašanih.

Značilno za slovensko zgodovino je neprestano reševanje nacionalnega vprašanja, ki ga nismo mogli uresničiti sočasno z drugimi narodi, bodisi zaradi neugodnih zgodovinskih okoliščin, bodisi zaradi šibkosti svojih elit. Slovenija je bila do svoje osamosvojitve leta 1991 vedno močna etnična skupina znotraj večjih državnih tvorb, tako znotraj Avstro-Ogrske monarhije kot v Jugoslaviji. Preživela je italijansko, nemško in madžarsko okupacijo v času obeh svetovnih vojn (Repe, 2002: 5). Slovenska nacionalna identiteta je bila zgrajena na osnovi svojevrstne nacionalne kulture, ki je bila pogosto determinirana z odporom proti zunanjim silam, še posebej proti t.i. »germanizaciji«. Svojo politično in administrativno avtonomijo smo Slovenci v celoti pridobili šele z neodvisnostjo (Fink Hafner in Lajh, 2003: 30-32). Ob koncu 80-ih let je politična, mednacionalna in ekonomska kriza v Jugoslaviji sovpadala s splošno krizo komunizma, koncem bipolarne delitve sveta in razpadom Sovjetske zveze. Slovenija je izkoristila enkratno zgodovinsko priložnost in ustanovila svojo državo. Odrekla se je partijski državi, socializmu in se odločila za demokratičen večstrankarski parlamentarni sistem ter uvedbo tržnih zakonitosti in pluralizma lastnine. Slovenija si je že znotraj Jugoslavije prizadevala za reformo ekonomske in družbene ureditve v smeri demokratične in pluralistične politične in ekonomske ureditve, kakršno pozna Zahod. Nasprotovala je socialističnemu tipu političnoekonomske ureditve, za katero so si prizadevale ostale jugoslovanske republike (Repe, 2002. 6-7).

Po osamosvojitvi leta 1991 si je Slovenija močno prizadevala za hitrejšo gospodarsko rast, da bi dohitela razvitost evropskih držav in se lažje vključila v evropske integracije. To bi zagotovilo trajno obstojnost gospodarskega razvoja s

socialnega in nacionalno-kulturnega vidika. Eden od bistvenih pogojev za uresničitev teh ciljev je bilo članstvo v EU (Mrak idr., 1998: 13). Najpomembnejša načela, ki so bila pogoj za vključitev Slovenije v EU, so t.i. »štiri svobode«: notranji trg EU brez meja, na katerem je zagotovljen prost pretok blaga, oseb, storitev in kapitala. Sprejeti so bili obširni programi reformiranja političnega in ekonomskega sistema, kot so znatno prestrukturiranje gospodarstva, povečanje privatnega sektorja, proces množične privatizacije, lastninjenje, povečanje privatnega podjetništva, prestrukturiranje podjetništva v skladu z odprtim, izvozno usmerjenim konceptom razvoja, liberalizacija cen, trgovine, obresti in plač, vzpostavitev konkurenčne politike na slovenskem trgu in jo zakonsko zavarovati, konvertibilnost tečaja, bančne reforme ter proračunska in davčna reforma (Mrak idr., 1998: 18-25, 181-226).¹⁴ V skladu z zastavljenimi cilji in ob prizadevanjih za njihovo uresničitev je v prvih desetih letih tranzicije prišlo do socialne, ekonomske in razredne razslojenosti. Skupaj z relativno visoko stopnjo brezposelnosti, relativno visoko stopnjo inflacije, krčenjem socialne politike se je pri večini prebivalstva Slovenije v nizkih plačnih razredih, pa tudi srednje plačnih, občutno poslabšala ekonomska situacija. S tem se je povečala finančna oz. ekonomska negotovost, padel je življenjski standard in se povečal eksistenčni strah (Transition/The World Bank, 2002: 3-20).

Pri procesih demokratizacije sta imeli pomembno vlogo tako relativno močna civilna družba (Repe, 2002: 39, 100-107), kot tudi preoblikovana stara slovenska politična elita, ki je (pod družbenim pritiskom) izpeljala proces liberalizacije v pluralističnemu političnemu sistemu (Repe, 2002: 30-33, 74). Fink-Hafner in Lajh ugotavljata, da so bile različne oblike politične modernizacije predvsem posledica dveh dejavnikov. Prvi dejavnik je družbeni protest mobiliziranih, v socialističnem monističnem sistemu politično marginaliziranih družbenih skupin (kmetje, rokodelci, zasebni podjetniki, mladi, verni, disidenti). Drugi dejavnik pa je reforma preoblikovane

---

¹⁴ Do leta 1993 je predstavljal privatni sektor 20% GDP-ja in celotne zaposlenosti. Od leta 1993 do sredine leta 1995 pa je bilo 40% novo nastalih zasebnih podjetij. Od tega je bilo ok. 93% malih, 4% srednjih in 3% velikih podjetij v zasebni lasti. Od podjetij, ki so se sanirala prek Sklada za razvoj, je bilo 18 podjetij uspešno saniranih. Odpuščeno je bilo 21000 delavcev od 55000 delavcev zaposlenih v 98 podjetjih (Transition report 1996, 175). V prvih desetih letih tranzicije so se plače starih služb znižale ali pa sploh niso bile izplačane. Samozaposlovanje z raznimi minimalnimi agrikulturnimi ali hišnimi dejavnostmi je leta 2001 predstavljalo kar 40-70% celotnega dohodka posameznega gospodinjstva (World Bank, 2002; xiv).

stare politične elite (Fink-Hafner in Lajh, 2003: 37). Nadalje ugotavljata Fink-Hafner in Lajh, da se je pri oblikovanju suverenosti in države slovenskega naroda realizirala tudi politična instrumentalizacija nacionalnih občutkov. Različni predlogi za spremembo političnoekonomskega sistema so bili prikazani kot nacionalni interes, ki se je deloma utemeljeval tudi na negativni predstavi drugih narodov. Razlikovanje med različnimi dimenzijami nacionalizma je bilo tako skoraj nemogoče. Slovenija je bila poleg Kosova ocenjena kot najbolj »nestrpna« v odnosu do drugih etničnih skupin v procesu deligitimizacije in razpada nekdanjega režima (Fink-Hafner in Lajh, 2003: 44-45). Še več, Kuzmanić ugotavlja, da so v procesu osamosvajanja in demokratizacije Slovenije pripadniki nekdanjih jugoslovanskih republik, živečih v Sloveniji (že več generacij), v slovenski javnosti postali »osovraženi in dehumanizirani tujci« (Kuzmanić, 1999: 30-39). Prisotnost ksenofobije in pretiranega nacionalizma v obdobju tranzicije kažejo tudi rezultati javnomnenjskih raziskav.

Neredko so tudi polemike, ki se pojavljajo v medijih okoli spornih vprašanj o jeziku, priseljencih, kulturi, zakonu in redu, nezaposlenosti idr., ekstremno desno obarvane. Kotnik ugotavlja primere sovražne retorike medijev tudi v najbolj branih/gledanih slovenskih medijih: Delo, Nedeljski dnevnik, Odmevi, 24 ur, TV Dnevnik. Ugotavlja, da so slovenski mediji v letu 2001 pri poročanju o prebežnikih pogosto ustvarjali občutke strahu in ogroženosti slovenskega prebivalstva (Kotnik, Medijska preža št. 10, 2001: 2-3). Podobno je Kuhar z analizo enajstih člankov Slovenskih novic o prebežnikih ugotovil stigmatizacijski diskurz, ki je prebežnike označil za nasilneže, nehigienične, upirajoče se kulturni asimilaciji in za prenašalce nalezljivih bolezni (Kuhar, Medijska preža št. 10, 2001: 4-5).

Na podlagi teoretičnih dognanj in družbenih okoliščin raziskovanja ekstremističnih pojavov in stališč v tranzicijskih državah se sprašujem dvoje: koliko je manjša naklonjenost liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu v SJM 2002/1 posledica ekonomske negotovosti obrobni skupin in kolikšen vpliv ima strah pred izgubo komaj pridobljene politične avtonomije z integracijo Slovenije v Evropsko unijo.

3. ANALIZA IN INTERPRETACIJA ZBRANIH PODATKOV SJM 2002/1

3.1. ODNOS VPRAŠANIH DO LIBERALIZMA, KAPITALIZMA IN MULTIKULTURALIZMA V SJM 2002/1

Z opisnimi statistikami odvisnih spremenljivk predstaviljam povprečne vrednosti stališč o liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu (odvisne spremenljivke so predstavljene v tabeli 3.1). Predvsem me je v SJM 2002/1 zanimala stopnja nenaklonjenosti do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma, saj sem na tej podlagi ugotavljala prisotnost in seveda obseg ekstremno desnih stališč.

S frekvenčnimi tabelami neodvisnih spremenljivk pa bom predstavila pogostost pojavljanja izbranih kategorij in značilnosti SJM 2002/1 (neodvisne spremenljivke so predstavljene v tabeli 3.2). Pri tem me bo zanimalo, kako in koliko so izbrane neodvisne spremenljivke vplivale na oblikovanje odnosa do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma vprašanih v povprečju.

Najprej pa v tabelah 3.1 in 3.2 podrobneje opredeljujem spremenljivke in njihove merske lestvice, izhajajoč iz vprašalnika SJM 2002/1.

Tabela 3.2: Podrobnejši opis odvisnih spremenljivk

Oznake spremenljivk	Anketna vprašanja in ponujeni odgovori nanje oz. merske lestvice spremenljivk *
verouk verouk v šolah	»2.01 Našteli bomo nekaj besed ali pojmov, vi pa na hitro, po prvem vtisu, brez predolgega premišljanja, ocenite, ali imate do njih zelo pozitiven, pozitiven, negativen ali zelo negativen odnos... h) verouk v šolah...« »... 1 – zelo negativen, 2 – negativen, 3 – niti pozitiven niti negativen, 4 – pozitiven, 5 – zelo pozitiven.«
espolov enakopravnost spolov	»2.02 Prebral vam bom še nekaj izjav in trditev o različnih vsebinah, vi pa s pomočjo lestvice od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni, da se sploh ne strinjate, 5 pa, da se v celoti strinjate, povejte, kako močno se z njimi strinjate ali ne strinjate... a) pretirano izenačevanje pravic obeh spolov ponavadi ni dobro...« »... 1 – v celoti se strinjam, 2- strinjam se, 3 – niti se strinjam niti ne strinjam, 4 – ne strinjam se, 5 – sploh se ne strinjam.«
homoseks javno izražanje homoseksualnosti	»2.02... b) homoseksualnim osebam bi morali prepovedati javno izražanje njihove spolne usmeritve...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki espolov.
otrok razlikovanje stališč med otroci in starši	»2.02... e) na splošno bo otroku v kasnejšem življenju le koristilo, če se bo prilagodil mišljenju svojih staršev...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki espolov.

uvoz	»3.04 V kakšni meri se strinjate ali ne strinjate z naslednjimi trditvami? ... b) Slovenija bi morala omejiti uvoz tujih proizvodov, da bi zaščitila lastno gospodarstvo...« »... 1 – v celoti se strinjam, 2- strinjam se, 3 – niti se strinjam niti ne strinjam, 4 – ne strinjam se, 5 – sploh se ne strinjam.«
slzemlja prodaja slo. zemlje tujcem	»3.04... c) tujcem ne bi smeli dovoliti nakupa zemlje v Sloveniji...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.
sltv slovenski TV-program	»3.04... d) slovenske televizijske postaje bi morale dajati prednost slovenskim filmom in oddajam...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.
slnarod stališče o večni poštenosti in klenosti slovenskega naroda	»3.04... e) slovenski narod je bil vseskozi pošten in klen...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.
prisel stališče, da so priseljenci vzrok povečanju kaznivih dejanj	»3.04... g) zaradi priseljencev se povečuje število kaznivih dejanj...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.
jf_neslo neslovinci na javnih funkcijah	»3.04... h) ljudje, ki niso slovenske narodnosti, ne bi smeli opravljati javnih funkcij...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.
tujci stiki s tujci, pripadniki drugih nacionalnosti, ver, kultur in ras	»3.04... i) stiki s tujci, ljudmi drugih nacionalnosti, ver, kultur in ras so me vedno privlačili...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.
multikul mešanje pripadnikov različnih narodov in kultur	»3.04... j) mešanje ljudi, ki pripadajo različnim narodom in kulturam, prinaša samo težave...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki uvoz.

* Odgovorov: »ne vem, ne poznam, drugo, se ne spomnim« in brez odgovorov nisem upoštevala pri nobeni spremenljivki.

Vir: prirejeno po vprašalniku SJM 2002/1 (2002: 7-8, 11-12).

Tabela 3.2: Podrobnejši opis neodvisnih spremenljivk

Oznake spremenljivk	Anketna vprašanja in ponujeni odgovori nanje oz. merske lestvice spremenljivk *
samooc samoocenitev na ideološkem kontinuumu levo-desno	»5.01 V politiki ljudje večasih govorijo o levici in desnici. Kam bi vi uvrstili sami sebe na lestvici od 0 do 10, kjer pomeni nič levico in 10 desnico?« Merska lestvica: 1 – levica, 2 – leva sredina, 3 – sredina, 4 – desna sredina in 5 – desnica.
jevol00 volitev naštetih političnih strank v državni zbor leta 2000	»5.02 Kako ste ravnali ob zadnjih volitvah v državni zbor oktobra 2000? Ali ste volili? (Če da) za katero stranko oz. kandidata katere stranke ste volili?...« »...1 – Demokratična stranka upokojencev Slovenije (DESUS), 2 – Liberalna demokracija Slovenije (LDS), 3 – SLS+SKD oz. Slovenska ljudska stranka (SLS), 4 – Slovenska nacionalna stranka (SNS), 5 – Socialdemokratska stranka Slovenije (SDS), 6 – Nova Slovenija oz. krščanska ljudska stranka (NSI), 7 – Združena lista socialnih demokratov (ZLSD), 8 – Stranka mladih Slovenije (SMS)...« in »... 98 – nisem volil, volila.«
bivol02r	»5.02 Denimo, da bi bile naslednjo nedeljo zopet volitve v Državni zbor. Za katero

predvidena volitev političnih strank v DZ v času raziskave	<i>stranko pa bi zdaj volili? ...«</i> Merska lestvica je enaka kot pri jevol00, razen vrednost 98, ki pomeni »ne bi šel na volite«.
pstranke privrženost pol.strankam	»5.04 Kljub temu vas prosimo, če lahko poveste, katera izmed navedenih strank vam je najbližja? ...« Merska lestvica je enaka kot pri spremenljivki jevol00.
izob stopnja izobrazbe	»8.05 Navedite zadnjo šolo, ki ste jo končali, redno ali izredno: ...« »...1 – nedokončana osnovna šola, 2 – dokončana osnovna šola, 3 – nedokončana strokovna ali srednja šola, 4 – dokončana 2 ali 3-letna strokovna šola, 5 – dokončana 4-letna srednja šola, 6 – nedokončana višja ali visoka šola, 7 – dokončana 2-letna višja šola, 8 – dokončana visoka šola, fakulteta, akademija.«
delaktiv delovna aktivnost	»8.06 Kakšna je vaša sedanja delavna aktivnost; ali ste zdaj zaposleni, ali kaj drugega? ...« »... 1 – polno zaposlen (35 in več ur na teden), 2 – zaposlen za skrajšan delovni čas (15 do 34 ur na tede), 3 – zaposlen za manj kot 15 ur na teden/začasno ne dela, 4 – samozaposlen (kmet, samostojni obrtnik, svobodni poklic), 5 – nezaposlen, prejimate nadomestilo, podporo, 6 – nezaposlen, ne prejimate nadomestila, podpore, 7 – vajenec, 8 – študent, učenec, 9 – pomagajoči družinski član, 10 – upokojenec/ka z dodatno zaposlitvijo, 11 – upokojenec/ka brez dodatne zaposlitve, 12 – gospodinja, hišna opravila, 13 – trajno delovno nezmožen, 14 – ostali delovno neaktivni.«
jz_zapos zaposlenost v javnem ali zasebnem sektorju	»8.08 Ali delate (ste delali) v zasebnem ali v javnem sektorju? Delam...« »...1 – v državni/občinski upravi, vojski, policiji 2 – v javnem zavodu (zdravstvo, šolstvo, itd.), 3 – v javnem podjetju (energetika, promet, komunala, ipd.), 4 – v podjetju v državni lasti, 5 – podjetja v državni in zasebni lasti, 6 – podjetja v zasebni slovenski lasti, 7 – podjetja v zasebni tuji lasti, 8 – v kmetijski zadrugi, kombinatu, 9 – sem kmet/kmetica, 10 – drugi samozaposleni (s. p., obrtnik, svobodni poklic).«
poklic poklicna kvalifikacija	»8.09 Kakšno delo oziroma poklic opravljate sedaj? Sami se uvrstite s pomočjo spodnjega seznama! Kakšen je vaš sedanji poklic (oz.: kakšen je bil pred upokojitvijo ali preden ste izgubili zaposlitev)? Kakšna je vaša priznana kvalifikacija? ...« »...1 – NK delavec, 2 – PK delavec, 3 – KV delavec, 4 – VKV delavec, 5 – uslužbenec z nižjo izobrazbo, 6 – uslužbenec srednje izobrazbo, 7 – uslužbenec z višjo ali visoko izobrazbo, 8 obrtnik ali podjetnik, zaposluje druge, 9 – obrtnik ali podjetnik, ki ne zaposluje drugih, 10 – svobodni poklic, 11 – kmet, kmečka gospodinja, pomagajoči družinski član v kmetijstvu.«
vernost	»8.15 Ali bi nam lahko zaupali, če ste verni (religiozni), ali ne? ...« »...1 – sem veren, 2 – ne morem reci, 3 – nisem veren.«
drsloj pripadnost družbenemu sloju	»8.22 Kateri družbeni skupini – sloju ali razredu – se vam zdi, da pripadate? Ali je to čisto spodnji, delavski ali srednji, višji srednji ali zgornji družbeni sloj ali razred? ...« »...1 – čisto spodnji, 2 – delavski, 3 – srednji, 4 – višji srednji, 5 – zgornji.«
tipks tip krajevne skupnosti	»Tip krajevne skupnosti: ...« »...1 – mestna, 2 – primestna in 3 – vaška«

* Odgovorov: »ne vem, ne poznam, drugo, se ne spomnim« in brez odgovorov nisem upoštevala pri nobeni spremenljivki.

Vir: prirejeno po vprašalniku SJM 2002/1 (2002: 18-19, 26-32).

Iz frekvenčnih tabel neodvisnih spremenljivk (glej tabele 6, 7, 8, 9, 10 in 11 v prilogi A) je razvidno, da med vprašanimi prevladuje kategorija mestnega prebivalstva iz srednjega družbenega sloja s srednjo izobrazbo. Ti so polno zaposleni, večinoma v državnih službah (65,1%), veliko pa jih je tudi v podjetjih v zasebni lasti. Menim, da to dejstvo vpliva na delež politične opredelitve vprašanih: so volivci in privrženci LDS, ki so se na ideološkem kontinuumu levo-desno opredelili bolj na sredino in levo sredino (glej tabelo 13, 14, 15 in 16 v prilogi A). Izhajajoč iz istega dejstva, me je presenetil velik delež versko opredeljenih (45,8%) (glej tabelo 12 v prilogi A). Domnevam, da je struktura vernih med vprašanimi podobna strukturi vernih v mestih, kjer so (poleg pripadnikov katoliške cerkve) pripadniki pravoslavne in islamske verske skupnosti, ki so stranki LDS bolj naklonjeni.

Skleпам, da večina meni, da se jim s prestrukturiranjem nekdanje socialistične družbene ureditve v model zahodnoevropskega političnega in ekonomskega sistema družbeni položaj ni bistveno spremenil, zato so verjetno vladni politiki in s tem obstoječi družbeni ureditvi v glavnem lojalni. Iz vsega tudi sklepam, da v obdobju tranzicije v slovenski javnosti verjetno niso bila močnejše prisotna značilna sodobna evropska ekstremno desna stališča.

O odnosu vprašanih do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma je mogoče sklepati tudi na podlagi tabele 3.3.

Tabela 3.3: Opisne statistike odvisnih spremenljivk

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
SLNAROD	1088	1	5	2,35	1,061
UVOZ	1084	1	5	2,37	1,199
VEROUK	1077	1	5	2,42	1,188
SLZEMLJA	1077	1	5	2,43	1,176
PRISEL	1060	1	5	2,44	1,151
SLTV	1093	1	5	2,73	1,162
JF_NESLO	1072	1	5	3,02	1,238
TUJCI	1079	1	5	3,03	1,103
ESPOLOV	1076	1	5	3,08	1,193
MULTIKUL	1079	1	5	3,12	1,142
HOMOSEKS	1073	1	5	3,18	1,323
OTROK	1090	1	5	3,20	1,182
Valid N (listwise)	926				

Do vseh vprašanj, ki so me zanimala, se je opredelila dobra polovica vprašanih (926). Nekaj več se jih je opredelilo glede slovenskega TV-programa in nekaj manj glede stališča, da so priseljenci vzrok za povečanje števila kaznivih dejanj. Opisi in merske lestvice posameznih spremenljivk so posebej predstavljene v tabeli 3.1 in 3.2. Pri opredeljevanju odnosa do verouka v šolah, do enakopravnosti spolov, do javnega izražanja homoseksualnosti, do razlikovanja stališč med otroci in starši, do uvoza, do prodaje slovenske zemlje tujcem, do slovenskega TV-programa, do stališča o večni poštenosti in klenosti slovenskega naroda, do stališča o vzroku priseljencev za povečanje kaznivih dejanj, do Neslovencev na javnih funkcijah, do stikov s tujci, pripadnikov drugih nacionalnosti, ver, kultur in ras ter do mešanja pripadnikov različnih narodov in kultur je bil vsaj en vprašan, ki se je opredelil, za zelo negativen in vsaj en vprašan, ki se je opredelil, za zelo pozitiven odnos. V glavnem, pa so bili vprašani v odnosu do vseh izbranih trditev neopredeljeni in so bila odstopanja med njimi zelo majhna. Standardni odklon je dovolj nizek pri vseh odgovorih, zato lahko z gotovostjo trdim, da povprečja niso na silo izračunana (glej tabelo 3.3).

Če te odklone, ki so zanemarljivi vendarle upoštevamo in kvalitativno analiziramo, lahko prepoznamo verjetne vplive na stališča vprašanih. Občutek ogroženosti pred integracijo Slovenije v globalni sistem svobodne in tržne ekonomije je bil v slovenski javnosti leta 2002 dokaj močan. V povprečju so vprašani najbolj naklonjeni stališču o večni poštenosti in klenosti slovenskega naroda in slovenskemu TV-programu. Najmanj so naklonjeni uvozu. Nekoliko manj so naklonjeni tudi prodaji slovenske zemlje tujcem (glej tabelo 3.3). Zdi se, da je bila širša javnost ob koncu procesa množičnega prestrukturiranja gospodarstva, ne glede na relativno dober družbeni položaj, razočarana nad neuresničenem pričakovanju boljšega življenjskega standarda, ki ga je obljubljal nov zahodnoevropski ekonomski sistem. Razloge vidim predvsem v krčenju javnega sektorja, procesu množične privatizacije ter povečanju in prestrukturiranju privatnega sektorja v skladu s konkurenčno usmerjenim konceptom razvoja. Državnim uslužbencem in tistim, s pomanjkanjem strokovnega znanja, da bi postali potencialno novi uspešni podjetniki, je to prineslo nepričakovano soočenje z majhnimi možnostmi dobiti ali ohraniti nekaj varno delovno mesto. Večino svoje delovne dobe (20-30let) so se namreč uveljavljali na enem področju delovanja, ki ni zahtevalo večjega dodatnega izobraževanja. Prav zato so ob svojem strokovnem znanju le redki razvili sposobnost managementa, ki je potreben za uspešno konkuriranje v novem odprtem in svobodnem tržnem sistemu. Razočaranja srednjega družbenega sloja

nad novim ekonomskim sistemom ni prinesel samo strah pred izgubo varnosti na delovnem mestu, ampak tudi povečana intenzivnost dela in konkurenčnost med sodelavci za ohranitev delovnega mesta. Cena delovne sile se za isto delo relativno ni povečala, močno pa so se povečale razlike v plačnih razredih med delodajalci in delojemalci ter na tej podlagi tudi slojne razlike. Verjetno je k razočaranju širše javnosti nad kapitalizmom prispevalo tudi splošno povečanje brezposelnosti in nižanje družbeno sprejemljivega praga revščine ter krčenje socialne politike.

Občutek ogroženosti pred multikulturno družbo v SJM 2002/1 v povprečju ni bil močneje izražen. Nekoliko bolj so bili naklonjeni stališču, da se zaradi priseljencev povečuje število kaznivih dejanj, bolj naklonjeni so bili tudi stikom s tujci in Neslovenci na javnih funkcijah, ter še bolj naklonjeni mešanju pripadnikov različnih narodov in kultur (glej tabelo 3.3). To se mi zdi posledica dejstva, da je bila Slovenija tudi pred osamosvojitvijo močno profilirana etnija znotraj Jugoslavije. Zato močnejšega občutka strahu pred izgubo nacionalne kulturne ob integraciji Slovenije v Evropsko unijo verjetno ni pričakovati. Medtem ko je Slovenija svojo politično in administrativno avtonomijo pridobila šele z neodvisnostjo, je močnejši občutek strahu pred izgubo politične in administrativne avtonomije bolj verjeten.

Kot sem pričakovala, so bili vprašani v povprečju bolj naklonjeni tudi liberalnim vrednotam. Najbolj naklonjeni so bili razlikovanju stališč med otroci in starši in javnemu izražanju homoseksualnosti. Nekoliko bolj naklonjeni so bili tudi enakopravnosti spolov. Najmanj naklonjeni pa so bili verouku v šolah (glej tabelo 3.3). Razloge za to vidim predvsem v procesih liberalizacije in tranzicije, ki jih je pod družbenim pritiskom izpeljala preoblikovana stara politična elita. Zahteve po večjem pluralizmu vrednot in bolj poudarjenem individualizmu so se v slovenski javnosti pojavljale že v 80-ih letih in prej.

V povprečju so imeli vprašani večji občutek, da so ogroženi, le pred kapitalizmom kot sistemom odprte in svobodne tržne ekonomije, medtem ko so imeli manjši občutek, da so ogroženi, pred liberalnimi vrednotami in idejo o multikulturni slovenski družbi.

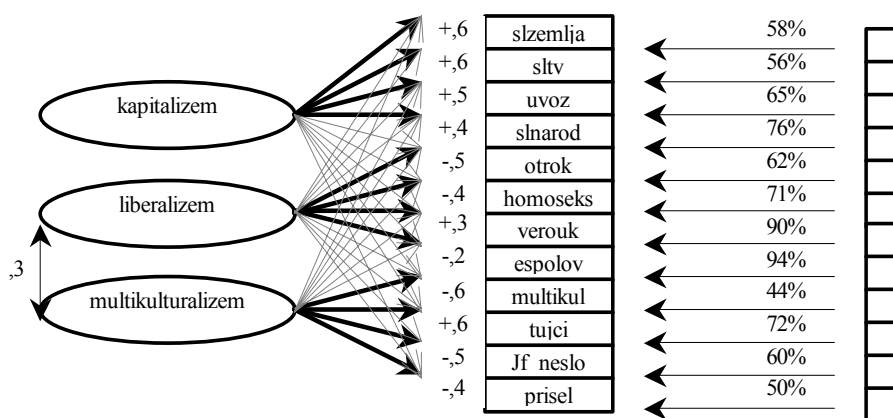
V naslednjem podpoglavju pa bom ugotavljala, zakaj je bila v odgovorih SJM 2002/1 naklonjenost do liberalizma in multikulturalizma manjša. Ali se je manjša naklonjenost do multikulturalizma pojavlja tudi pri tistih, ki so sicer bolj naklonjeni liberalizmu in obratno? Kaj je vplivalo na te pojave?

Z metodo glavnih komponent in metodo glavnih osi sem preverila, da merjene spremenljivke dejansko »delujejo«, kot da so indikatorji odnosa do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma.

Z metodo glavnih komponent sem izračunala toliko novih spremenljivk ali t.i. komponent, kolikor je merjenih spremenljivk. Ugotovila sem, da vse izbrane spremenljivke lahko skrčim na tri komponente, ki skupaj opisujejo približno 49,8% celotne variance merjenih spremenljivk in katerih lastna vrednost je večja od 1 (glej tabelo 1 v prilogi A).¹⁵ To je razvidno tudi iz grafične predstavitve lastnih vrednosti komponent, kjer v grafu, ki prikazuje dvanajst komponent, izstopajo tri komponente (glej graf 1 v prilogi A). Na podlagi tega sem z metodo glavnih osi izračunala tri skupne faktorje.

Končno rešitev, dobljeno s poševnokotno rotacijo, predstavljam s spodnjim modelom.¹⁶ Merjene spremenljivke so označene s pravokotniki, skupni faktorji z elipsami, specifični faktorji (specifični vplivi vsake od merjenih spremenljivk) pa s štirikotniki. Model vsebuje vse spremenljivke in vse puščice (povezanosti). Pri interpretaciji nisem upoštevala prešibke povezanosti (črtkane svetle puščice). Upoštevala sem le močne, s polnimi puščicami označene povezanosti.

Slika 3.1: Model factorske analize

¹⁵ Po Kaiserjevem kriteriju so upoštevanja vredne tiste komponente, katerih lastna vrednost je večja od 1. Kajti komponente, katerih lastna vrednost je manjša od 1, opisujejo manj variance neposredno merjenih spremenljivk kot ena izmed neposredno merjenih spremenljivk (Fulgosi, 1979: 132).

¹⁶ Faktorska analiza skupnih faktorjev je najbolj primerna metoda za razkrivanje odnosov med merjenimi spremenljivkami in njihovo medsebojno povezanost (Fulgosi, 1979: 130).

Model faktorjske analize prikazuje, da imam dvanajst merjenih spremenljivk, za katere se izkaže, da jih je mogoče nadomestiti s tremi faktorji. Trije skupni faktorji pojasnjujejo skupaj 33,5% celotne variance merjenih spremenljivk – toliko je torej variance, ki je skupna vsem merjenim spremenljivkam. Preostalo varianco (66,5%) pripišemo specifičnim faktorjem. Po pravokotni rotaciji prvi faktor ne pojasni bistveno več variance od drugih dveh (pred rotacijo je razmerje 25,98% /4,43% /3,09%, po pravokotni rotaciji pa 13,36% /11,80% /8,33%) (glej tabelo 2 v prilogi A). Vsi faktorji skupaj pojasnijo merjene spremenljivke multikul (56%), prisel (50%), sltv (44%), slzemlja (42%), jf_neslo (40%), espolov (38%), uvoz (35%), nekoliko manj homoseks (29%), tujci (28%), slnarod (24%) in najmanj espolov (10%) in verouk (6%). Odstotek, ki ga vsi faktorji skupaj pri posamezni merjeni spremenljivki ne pojasnijo, pojasnijo specifični faktorji (glej tabelo 4 v prilogi A). Ker je korelacijski koeficient med poševnokotno rotiranimi faktorji večji od 0,20 v absolutnem smislu (glej tabelo 3 v prilogi A), je poševnokotna rešitev boljša od pravokotne.

Prvi skupni faktor nadomesti merjene spremenljivke slzemlja (+0,6), sltv (+0,6), uvoz (+0,5) in slnarod (+0,4). Drugi skupni faktor nadomesti merjene spremenljivke multikul (-0,6), tujci (+0,6), jf_neslo (-0,5) in prisel (-0,4). Tretji pa merjene spremenljivke otrok (-0,5), homoseks (-0,4), verouk (+0,3) in espolov (-0,2) (glej tabelo 5 v prilogi A). Na podlagi tega sklepam, da prve štiri merjene spremenljivke (slzemlja, sltv, uvoz in slnarod) izražajo odnos vprašanih do kapitalizma kot sistema odprte in svobodne tržne ekonomije. Druge štiri merjene spremenljivke (multikul, tujci, jf_neslo in prisel) izražajo odnos vprašanih do ideje o multikulturni (slovenski) družbi. To je odnos do levega razumevanja multikulturalizma, ki dopušča poleg soobstoja različnih kultur znotraj ene družbe tudi možnost, da se znotraj takšne družbe razvija nova skupna kultura. (Kultura avtohtonega prebivalstva in kultura priseljencev ne moreta obstajati vsaka zase, ampak druga drugo dopolnjujeta in tako nastaja neka nova kultura, ki je sinteza obeh). Takšna definicija se zelo približa definiciji pojma *interkulturalnost*. Naslednje štiri merjene spremenljivke (otrok, homoseks, verouk in espolov) izražajo odnos vprašanih do liberalnih vrednot: pluralizma, svobode individua in strpnosti.

Dvanajst odvisnih spremenljivk bi bilo možno skrajšati tudi na samo en faktor, ki bi prikazoval odnos do desnih vrednot. Znotraj tega bi merili zgolj večjo ali manjšo naklonjenost desnim vrednotam. Analiza bi bila manj obsežna in manj natančna. Primerjave ne bi bile možne v treh segmentih, vendar bi bili rezultati podobni.

Naj opozorim še na nekatere splošno opredeljene metodološke prednosti in pomanjkljivosti anketiranja pri raziskovanju javnega mnenja, ki sem jih prepoznala na konkretni ravni SJM 2002/1. Kot sem domnevala, so bile v projektu SJM 2002/1 zajete za moja raziskovalna vprašanja relevantne informacije, saj je bila raziskava narejena s splošnejšim namenom. Menim, da se v anketah SJM 2002/1 zastavlja vprašanim ustrezna vprašanja in iz odgovorov lahko veljavno sklepamo o ekstremno desnih stališčih. Na podlagi anketno pridobljenih podatkov lahko rečem, da so posplošitve metodološko korektne, saj so bili podatki zbrani v dobrem mesecu na dobrih 1700 vprašanih. Relevantne informacije za moja raziskovalna vprašanja so zajete z vprašanji zaprtega tipa. Obdelava odgovorov je bila računalniška – preprosta, natančna, z malo napakami in hitra. To omogoča relevantnost in aktualnost podatkov, saj se javno mnenje lahko zelo hitro spreminja. Anketa sprašuje po prepričanjih in stališčih, kar je za mojo analizo še posebej zanimivo. Pomanjkljivost zaprtih vprašanj so ponujeni odgovori, saj ima vprašani majhno izbiro, da pove svoje mnenje, vendar se projekti SJM izvajajo že več let in so mnogo pomanjkljivosti zaprtih vprašanj ublažili ali odpravili. Vsa vprašanja, ki se nanašajo na ugotavljanje stališč, imajo tudi ponujen odgovor tipa »ne vem«, »drugo« ali »brez odgovora«, ki so ga vprašani lahko izbrali. Število odgovorov na ta vprašanja je bilo dokaj nizko (glej tabelo 3.3). Na podlagi tega sklepam, da so bila ponujena vprašanja ustrezna, dovolj jasna in nevsiljiva. V vzorec so bile zajete različne socialne kategorije, vendar gre za pretežno mestno prebivalstvo (glej tabelo 7 v prilogi A).

3.2. TIPOLOGIJA STALIŠČ VPRAŠANIH V SJM 2002/1 IN INTERPRETACIJA ODNOSOV MED NJIMI

Z multivariatnimi analizami sem izdelala tipologijo stališč SJM 2002/1 o liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu. proučevanje posameznih odgovorov na vsako vprašanje bi bilo preveč zapleteno, manj jasno in manj učinkovito. V naslednjem koraku pa sem z bivariatno analizo proučila povezanost tipiziranih odgovorov z neodvisnimi spremenljivkami. Na tej podlagi sem ugotavljala, kaj je vplivalo na določen tip odnosov do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma v celotni populaciji.

Empirično tipologijo stališč SJM 2002/1 o liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu sem izdelala tako, da sem vprašane združila v skupine glede na odvisne spremenljivke, ki jih določajo. Pri tem sem se nagibala k takšni razvrstitvi, da so si vprašani (glede njihovega odnosa do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma) znotraj teh skupin med seboj čimbolj podobni, skupine pa čimbolj različne.

Uporabila sem hierarhične kot tudi nehierarhične metode. Hierarhične metode temeljijo na zaporednem združevanju dveh skupin v novo skupino. Ko se postopek začne, predstavlja vsaka enota svojo skupino. Združevanje po dve skupini poteka tako dolgo, dokler ne dobimo ene same skupine, v kateri so vse enote. Prednost teh metod je, da števila skupin ni potrebno poznati vnaprej, rezultate lahko nazorno prikažem z drevesom združevanja (dendrogramom), postopek pa je relativno preprost in hiter. Vendar se s temi metodami ne morem izogniti »nezanesljivosti« na višjih nivojih združevanja (Ferligoj, 1989: 25, 61-68, 74-75).¹⁷ Nehierarhične metode pa dajo v splošnem boljše rezultate, ker gre predvsem za metode združevanja, pri katerih nobena prestavitev ni dokončna in je isto enoto mogoče večkrat premakniti iz ene skupine v drugo, dokler ne dobimo optimalne rešitve. Pomanjkljivost teh metod je, da v splošnem dajo le lokalno optimalne rešitve (Ferligoj, 1989: 26, 87-89).¹⁸

---

¹⁷ Na višjih nivojih se večkrat izkaže, da bi bilo na nižjih nivojih bolj smotrno združiti druge skupine, vendar je takrat že prepozno. Že združene skupine ni več mogoče razdružiti (Ferligoj, 1989: 74-75).

¹⁸ Nehierarhične metode začnejo z neko razvrstitvijo in jo optimizirajo po danem kriteriju, zato je potrebno vnaprej podati število iskanih skupin. Ker vseh možnih razvrstitev zaradi njihovega velikega števila ne morejo pregledati, je končna razvrstitev odvisna od začetne. Končna razvrstitev je res lahko

Hierarhično združevanje v skupine je potekalo po Wardovi metodi. Za to metodo sem se odločila, ker upošteva tako homogenost skupin kot njihovo medsebojno ločenost (Ferligoj, 1989: 26, 76). Spremenljivke pred razvrščanjem niso bile standardizirane, ker so merske lestvice pri vseh enake (glej tabeli 3.1 in 3.2).¹⁹ Mera različnosti pa je bila evklidska razdalja. Rezultati so prikazani z dendrogramom (glej sliko 1 v prilogi A). Pregled dendrograma daje slutiti, da so primerne razvrstitve v dve, tri ali pet skupin. Ker se zgolj na osnovi dendrograma nisem mogla odločiti za najprimernejše število skupin, sem enote razvrstila še z nehierarhičnimi metodami v dve, tri in pet. Pri tem sem uporabila metodo voditeljev, saj omogoča hitro razvrščanje velikega števila enot (Ferligoj, 1989: 93-94). Na podlagi rezultata primerjav povprečnih vrednosti odvisnih spremenljivk po skupinah s skupnim povprečjem (glej tabele 19, 20 in 21 v prilogi A), sem se odločila za razvrstitev v pet skupin, kar mi omogoča smiselno interpretacijo mojih raziskovanih pojavov in hkrati razkriva dovolj izrazite lastnosti znotraj posameznih skupin in dovolj veliko heterogenost med skupinami.

Tabela 3.4 (prirejena po tabeli 21 v prilogi A) prikazuje primerjave povprečnih vrednosti odvisnih spremenljivk po skupinah s skupnim povprečjem. Na osnovi tega sem opisala skupine. Primerjave sem poenostavila z označevanjem politično ideološke usmerjenosti skupin glede odnosa do merjenih spremenljivk z »D« (bolj desni odnos) in »L« (bolj levi odnos).

Zaradi večje jasnosti teksta, lažjih primerjav med skupinami, zaradi lažjega ugotavljanja povezav in odnosov med njimi ter lažjega sklepanja sem skupine poimenovala zaporedno od prve do pete: 1. ekstremni desničarji, 2. etnični nacionalisti, 3. moderni liberalisti, 4. neokonzervativisti in 5. neoliberalisti. Imena sem določila izhajajoč iz Heywoodove in Bobbiove tipologije političnih ideologij. Razlike v stališčih posameznih skupin so pogosto količinsko mahjne, vendar se mi zdi pomembna kvalitativna primerjava obeh polov stališč.

---

najboljša možna, lahko pa je le najboljša možna, ki jo dobimo iz začetne razvrstitve (Ferligoj, 1989: 26, 52, 87-88, 93-95).

¹⁹ S standardizacijo spremenljivk, ki imajo v povprečju precej različne vrednosti, dosežemo, da ima vsaka spremenljivka pri razvrščanju v skupine podobno težo, saj imajo pri razvrščanju v skupine spremenljivke s povprečno večjimi vrednostmi največkrat večji vpliv kot tiste s povprečno manjšimi vrednostmi (Ferligoj, 1989: 20-21).

Tabela 3.4: Razvrstitev vprašanih v pet skupin

	1. EKSTREMNI DESNIČARJI	2. ETNIČNI NACIONA LISTI	3. MODERNI LIBERALISTI	4. NEOKONS ERVATIVISTI	5. NEOLIBERA LISTI	VSI
VEROUK	L	LL	LL	D	LL	LL
ESPOLOV	D	LL	DD	D	LL	L
HOMOSEKS	DD	LL	LL	DD	LLL	L
OTROK	D	LL	LL	D	LLL	LL
UVOZ	DDD	D	DD	D	L	DD
SLZEMLJA	DDD	DD	DD	D	L	D
SLTV	DD	LL	DD	D	LL	D
SLNAROD	DD	DD	DD	D	L	DD
PRISEL	DDD	DD	DD	D	LL	D
JF_NESLO	DD	D	LL	L	LLL	L
TUJCI	DD	DD	LL	L	LLL	L
MULTIKUL	DD	D	LLL	L	LLL	L

Tabela 3.5: Število enot po skupinah

Number of Cases in each Cluster		
Cluster	1	220,000
	2	166,000
	3	172,000
	4	167,000
	5	201,000
Valid		926,000
Missing		197,000

Prva skupina vprašanih se, glede odnosa do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma najbolj približa značilnim stališčem sodobne evropske ekstremne desnice. V povprečju ima do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma najbolj desno ideološko držo (glej tabelo 3.4). Skupina je najštevilčnejša. Takoj za njo po velikosti pa je njej nasprotna peta skupina (glej tabelo 3.5). Stališča obeh skupin so si najbolj različna in na nek način potrjujejo tezo o nazorski polariziranosti slovenske družbe. Od vseh skupin je prva skupina vprašanih najmanj naklonjena uvozu, prodaji slovenske zemlje tujcem, Neslovencem na javnih funkcijah in mešanju pripadnikov različnih narodov in kultur. Poleg tega je od vseh skupin najbolj naklonjena slovenskemu TV-programu in stališču, da se zaradi priseljencev povečuje število kaznivih dejanj. Odgovori odražajo najmanjše zadovoljstvo z obstoječo družbeno in ekonomsko ureditvijo. Občutek ogroženosti pred integracijo Slovenije v sistem svobodne in tržne ekonomije in pred soobstojem različnih narodov in kultur v Sloveniji je v tej skupini najbolj izražen. To kaže na desno razumevanje ideje multikulturalizma,

ki sicer odobrava obstoj različnih kultur znotraj ene družbe, vendar naj bi vsaka kultura obstajala zase. Nekoliko bolj je izražena ogroženost tudi pred novimi drugačnimi vrednotami, vendar v manjši meri kot pred kapitalizmom in multikulturalizmom. Najmanj je naklonjenosti javnemu izražanju homoseksualnosti, le malo bolj enakopravnosti spolov in razlikovanju stališč med otroci in starši. Tudi naklonjenost verouku v šolah je manjša, hkrati pa je manjša tudi naklonjenost pravici do obstoja alternativnih idej in prepričanj, ki prinašajo spremembe, negotovost, neznano in nezanesljivost. Glede na to, da je z vseh treh obravnavanih vidikov najmanj naklonjena obstoječemu družbenemu sistemu, jih razvrščam in označujem kot stališča ekstremne desnice.

Nasprotno od prve skupine, pa odgovori *pete skupine* najbolj izražajo lojalnost obstoječemu družbenemu in ekonomskemu sistemu v vseh treh obravnavanih vidikih. Naklonjenost liberalizmu, kapitalizmu in multikulturalizmu je največja. Prav tako naklonjenost javnemu izražanju homoseksualnosti, razlikovanju stališč med otroci in starši, uvozu, prodaji slovenske zemlje tujcem, Neslovincem na javnih funkcijah, stiku s tujci in mešanju pripadnikov različnih narodov in kultur. Poleg tega je od vseh skupin najmanj naklonjenosti slovenskemu TV-programu, stališču o večni poštenosti in klenosti slovenskega naroda in stališču, da so priseljenci razlog za povečanje števila kaznivih dejanj (glej tabelo 3.4). Na podlagi tega sklepam, da se vprašani te skupine bolj zavzemajo za minimalno državo, ki jo razumejo bolj kot področje prisile in nesvobode, ki posameznike bolj omejuje, kot spodbuja k racionalnim odločitvam v povezavi z lastnimi interesi. Stališča te skupine odgovorov odražajo večjo naklonjenost prostemu trgu in odstranitvi zunanjih omejitev za posameznika, manj pa reševanju ekonomskih problemov, ki bi bili v pristojnosti države. Od tod sklepam, da se stališča te skupine najbolj približajo značilnostim neoliberalizma.

Odgovori *druge skupine* vprašanih se od ekstremno desnih stališč najbolj razlikujejo le v večji naklonjenosti liberalnim vrednotam. Poleg skupine neoliberalistov je najbolj naklonjena enakopravnosti spolov in nima večjega občutka ogroženosti pred pluralizmom vrednot. Tako kot pri ekstremno desničarskih odgovorih je manjša naklonjenost predvsem prodaji slovenske zemlje tujcem, Neslovincem na javnih funkcijah, stikom s tujci in mešanju pripadnikov različnih narodov in kultur ter večja naklonjenost predvsem stališču, da so priseljenci krivi za povečanje števila kaznivih dejanj (glej tabelo 3.4). V tem prepoznavam značilnosti sodobnega etničnega

nacionalizma.²⁰ Na podlagi analize tabele 3.2 sklepam, da je v teh odgovorih narod oz. ljubezen do domovine razumljen bolj kot glavno vodilo politične in ekonomske organiziranosti. Nekoliko bolj je izražen občutek ogroženosti pred progresivno internacionalizacijo ekonomskega in političnega življenja, s katerim postaja narod vse bolj odvečen in nepomemben. Manjša je naklonjenost mednarodnim organizacijam od Združenih narodov do Evropske unije, Svetovno trgovinske organizacije in Mednarodnega denarnega sklada, ki imajo dominantno vlogo pri oblikovanju svetovne politike in prevzemajo vse več odločitev iz rok posameznih nacionalnih držav. Dobro desetletje po osamosvojitvi in ob zaključevanju integracije Slovenije v Evropsko unijo je tu še vedno izražen večji občutek strahu pred izgubo komaj pridobljene politične in administrativne avtonomije Slovenije.

Tretja skupina vprašanih se v odgovorih najbolj približa povprečju. Manjša je naklonjenost le do kapitalizma (glej tabelo 3.4). V tem prepoznam značilna stališča modernega liberalizma.²¹ Na podlagi rezultatov iz tabele 3.2 sklepam, da je ekonomija razumljena kot vitalni del družbe. Manj je naklonjena uvozu, zelo podobno kot skupina ekstremnih desničarjev. Tako kot odgovori neoliberalistov in etničnih nacionalistov so bolj naklonjeni individualni svobodi v smislu neomejevanja posameznikovih dejanj. V nasprotju s stališči skupine neoliberalistov in tako kot pri odgovorih skupine etničnih nacionalistov je manjša naklonjenost minimizaciji javne avtoritete na ekonomski sferi, svobodnemu trgu in doktrini *laissez-faire*. V tem prepoznam večjo mero naklonjenosti zmanjševanju družbenih razlik.

V četrti skupini vprašanih kažejo odgovori, da je naklonjenost liberalizmu zelo majhna, le malo večja kot v skupini ekstremnih desničarjev. Od vseh skupin je najbolj naklonjena verouku v šolah. Predvsem je bolj naklonjena klasičnim konservativnim vrednotam, avtoriteti, redu in disciplini in multikulturalizmu. Manjša je naklonjenost kapitalizmu, vendar v manjši meri kot skupine ekstremnih desničarjev, etničnih

---

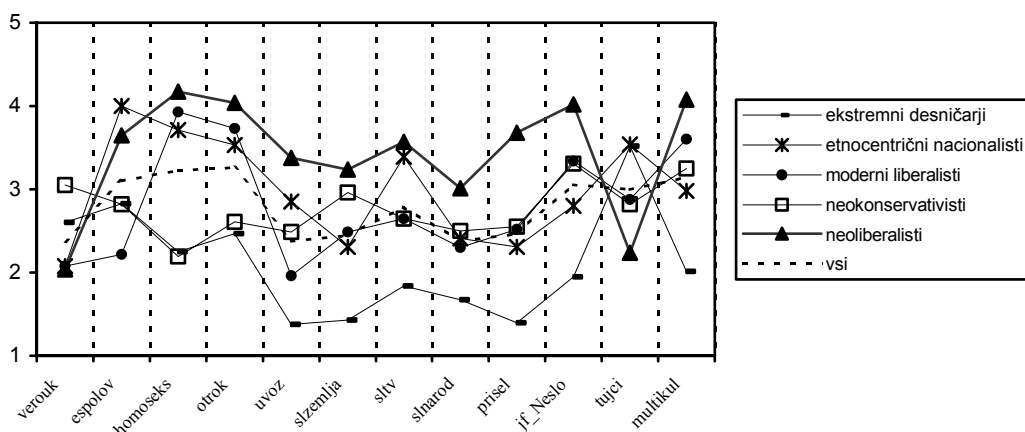
²⁰ Etnični nacionalizem ali etnocentrizem v kontrastu s kulturnim nacionalizmom (tudi, kadar je etničnost razumljena v kulturnem smislu, z izpostavljanjem vrednot, tradicije in dogodkov) ne izraža toliko želje po obvarovanju in ohranitvi nacionalne kulture, ampak zahtevo po narodni-samoodločbi in lojalnosti določeni družbi, kulturni skupini ali ozemlju na podlagi skupnega »krvnega« prednika (Heawood, 1998: 165-167).

²¹ Med predstavniki modernega liberalizma sta najbolj znana J. S. Mill in J.M.Keynes (Heywood, 1998: 55-62).

nacionalistov in modernih liberalistov (glej tabelo 3.4). Zato v teh odgovorih prepoznavam značilnosti neokonservativizma.

Skupine odgovorov lahko jasno predstavim tudi grafično, s profili (graf 3.1).

Graf 3.1: Profili skupin

Iz analize grafa 3.1 sklepam, da je večina tudi ob koncu prestrukturiranja nekdanje socialistične družbene ureditve večinoma ohranila nekdanji vrednostni sistem. Do kapitalizma je večina sicer nekoliko manj zaupljiva, leve vrednote so ji bližje kot desne. To kažejo tudi stališča skupine modernih liberalistov, ki kažejo večjo naklonjenost multikulturalizmu in liberalnim vrednotam. Kot sem pojasnila že na straneh od 28 do 30, razloge za to vidim v nebitveni spremembi družbenega položaja največjega srednjega družbenega razreda in svojstveni zgodovini Slovencev. Stališča skupine etničnih nacionalistov se od večine razlikujejo v manjši naklonjenosti multikulturalizmu (glej graf 3.1). Menim, da na tem mestu ne gre iskati razloge za izgubo občutka pripadnosti, »kulturno krizo« ali dvom o narodni identiteti ob procesu vključevanja Slovenije v Evropsko unijo. Kot že rečeno, je bila Slovenija vedno močno profilirana etnija znotraj večjih državnih tvorb. Razloge za manjšo naklonjenost multikulturalizmu vidim predvsem v tem, da je z osamosvojitvijo nastal tudi nov motiv za negativni nacionalizem. Tukaj mislim predvsem na odnos do pripadnikov nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so z osamosvojitvijo postali »Neslovenci«. Domnevam, da je skupina etnocentričnih nacionalistov s prestrukturiranjem gospodarstva in z uresničenjem »štirih svobod«, najbolj podvržena konkurenci na trgu delovne sile. Tujci

in priseljenci, ki so pogosto prisiljeni delati za nižjo ceno dela, da zaposlitev sploh dobijo, so pogosto videni in predstavljeni kot tisti, ki nižajo ceno delovne sile.

Stališča skupine neokonservativistov se od večine stališč razlikujejo v manjši naklonjenosti do liberalnih vrednot tudi po dobrem desetletju uvedbe večstrankarskega sistema in pluralizma vrednot (glej graf 3.1). Razlogov za njihovo manjšo naklonjenost se mi ne zdijo toliko posledica ogroženosti konservativnih razredov pred hitro modernizirano družbo, kot pa predvsem v preveč optimističnem pričakovanju večje vloge desnice v smislu ravnovesja med levico in desnico.

Skupini neoliberalistov in ekstremnih desničarjev se v večini stališč od večine najbolj razlikujeta (glej graf 3.1). Prva v največji in druga v najmanjši naklonjenosti obstoječi družbeni ureditvi ter približevanju zahodnoevropskemu političnemu in ekonomskemu sistemu. Zato domnevam, da so ekstremno desna stališča v odgovorih tistih vprašanih, ki jih je proces liberalizacije gospodarstva, vključno s privatizacijo in krčenjem socialne politike, najbolj prizadel. So iz deprivilegiranih družbenih skupin ali pripadajo tistim socialnim kategorijam, ki so s procesom družbenega rzslojevanja padle v najnižje družbene sloje oziroma so bile s spremembo družbenoekonomskega in političnega sistema deležne najmanjše družbene blaginje in socialnega miru. Nasprotno domnevam, da je v skupini neoliberalistov največ pripadnikov privilegiranih slojev, ki se jim je kakovost življenja z liberalizacijo gospodarstva najbolj izboljšala. Vendar to ne pomeni, da skupina nima nobenih občutkov ogroženosti, ki so lahko razlog nestrpnosti in sovraštva.

Na podlagi empirične tipologije izbranih stališč v SJM 2002/1 ugotavljam, da se je manjša naklonjenost do multikulturalizma pojavljala tudi pri tistih, ki so sicer bolj naklonjeni liberalizmu. Večja naklonjenost do multikulturalizma, pa se pojavlja tudi pri tistih, ki so manj naklonjeni liberalizmu. To kaže na kompleksnost sistemov stališč in pomen vpliva družbenih okoliščin.

3.3. VPLIV SLOVENSKEGA POLITIČNEGA PROSTORA NA OBLIKOVANJE STALIŠČ V SJM 2002/1

Tipologijo z bivariatnimi metodami sem povezala z neodvisnimi spremenljivkami in ugotavljala stopnjo povezanosti. Uporabila sem dvorazsežne frekvenčne tabele (kontingenčne tabele). Gre za dokaj šibke povezanosti, kar nam povedo nizke vrednosti korelacijskega koeficienta oz. Cramerja V ($0,2 < \Phi > 0,3$; glej tabele od 23 do 32 v prilogi A). Vseeno je povezanost med spremenljivkami dovolj velika, da lahko izpostavim izrazitejša odstopanja. V tabelah so označena s pripisom »+« (večja odstopanja) in »-« (manjša odstopanja).

Ekstremno desna stališča prevladujejo v odgovorih vaščanov iz spodnjega družbenega sloja. Stopnja izobrazbe vprašanih je najnižja, med njimi je največji odstotek nezaposlenosti. V skupini je daleč največ trajno delovno nezmožnih, kmetov, gospodinj in zaposlenih v kmetijski zadrugi. Sledijo ne/polkvalificirani delavci, uslužbenci z nižjo izobrazbo, zaposleni v javnem podjetju in podjetju v državni lasti, nezaposleni in upokojenci brez dodatne zaposlitve. Izrazita je verska pripadnost, samouvrstitev na ideološkem kontinuumu je najbolj proti desni. Med vprašanimi izrazito prevladujejo volivci SLS, DESUS in NSI. Nekoliko več je tudi volivcev SDS (glej tabele od 22 do 32 v prilogi A).

Skleпам, da je proces liberalizacije gospodarstva, predvsem prestrukturiranje kmetijskega gospodarstva ob krčenju socialne politike, slovenske kmete iz najnižjih slojev pahnil v še večjo ekonomsko in s tem tudi eksistenčno negotovost. V Sloveniji prevladujejo majhne, zgolj samozadostne kmetije, ki so se nujno soočile s tujo kmetijsko konkurenco. Pomanjkanje strokovnega znanja slovenskih kmetov otežuje preusmeritev, ki bi pomenila konkurenčnost tujemu kmetijstvu. Zmanjševanje javnih sredstev za slovensko kmetijstvo je eksistenčni strah še povečal.

Na drugi strani pa je prestrukturiranje gospodarstva najbolj prizadelo uslužbence z nižjo izobrazbo, (ne/pol)kvalificirane delavce, ki so pretežno zaposleni v javnem podjetju in podjetju v državni lasti, trajno delovno nezmožne, nezaposlene in upokojence brez dodatne zaposlitve. Predvsem je preusmeritev v aktivno/razvojno politiko zahtevala krčenje javnega sektorja in hkrati znižanje oz. upočasnitev rasti javnih izdatkov, t.j. krčenje socialne politike. Tudi v času socializma so bili v nizko plačnih razredih, vendar je bila njihova socialna varnost večja in s tem je bil večji tudi občutek varnosti. Delovna mesta so bila večinoma zagotovljena, prav tako socialna

varnost na sploh. S procesom privatizacije in zviševanjem konkurenčnosti podjetij na račun cenejše tuje delovne sile, relativnega znižanja ali celo neizplačevanja plač sta se jim življenjski standard in eksistenčna varnost močno poslabšala.

Kot sem pričakovala, je bilo dejstvo, da vladajoča politika ni prioriteto obravnavala socialnih problemov, razlog manjšega uveljavljanja njenih bistvenih vrednot (strpnost, individualizem, pluralizem, kapitalizem, multikulturalizem). Hkrati pa je bil to tudi razlog za relativno privlačnost in privzemanje ekstremno desnih stališč pri teh kategorijah prebivalstva (kmetje, plavi ovratniki, revni). Poleg tega imajo vladajoče, sredinsko leve stranke relativno slabo razvito kritiko radikalno konservativnih politik, ki pri nezadovoljnih z obstoječo družbeno ureditvijo, postanejo še privlačnejše. Radikalno konservativne politike, ki ne ponujajo alternativnih politik obravnavanja socialnih problemov, že samo z nasprotovanjem vladajoči politiki godijo socialno ogroženim skupinam.

Odgovori konservativistov se od prejšnje skupine razlikujejo le po večji naklonjenosti multikulturalizmu. Zastopanost socialnih kategorij je podobna. Razlike so v tem, da gre za več primestnega prebivalstva in manj vaškega, so bolj izobraženi in pomembno večja je zaposlenost. Poleg (ne/pol)kvalificiranih delavcev nekoliko bolj prevladujejo še vajenci, upokojenci z dodatno zaposlitvijo in obrtniki. Z razliko od prejšnje skupine, se je ta skupina na ideološkem kontinuumu opredelila bolj na desno sredino. Velik je delež vernih in versko neopredeljenih (glej tabele od 22 do 29 v prilogi A). Domnevam, da so v tej skupini tudi pripadniki nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so bolj konservativnega nazora in, ki se jim je zaradi prestrukturiranja gospodarstva in krčenja socialne politike močno povečala ekonomska negotovost in eksistenčni strah. V tem vidim razlog za večjo naklonjenost multikulturalizmu, kljub manjši naklonjenosti kapitalizmu in večji naklonjenosti konservativizmu. Domnevo potrjuje tudi volilna pripadnost vprašanih, saj so volivci LDS na drugem mestu (glej tabele od 30 do 32 v prilogi A). Volivci sicer desne SDS stranke niso pogosteje zastopani, saj je v procesu osamosvajanja in tudi še danes utemeljevala nacionalne interese tudi na račun negativne predstave narodov nekdanjih jugoslovanskih republik. Največ je volivcev NSI, kar se ujema z veliko stopnjo vernosti in deležem kmečkega prebivalstva. NSi je leta 2002 predstavljala novo konservativno opozicijsko stranko in do pripadnikov nekdanjih jugoslovanskih republik še ni bila jasno opredeljena.

V skupini etničnih nacionalistov je nekoliko večji delež vaškega kot tudi mestnega prebivalstva, delavno aktivnih ter pripadnikov srednjega in višjega srednjega

družbenega sloja. Od stališč ekstremne desnice se razlikuje po manjši naklonjenosti konservativizmu. Predvsem so to obrtniki z nižjo srednjo/strokovno izobrazbo in tudi uslužbenci s srednjo izobrazbo, zaposleni predvsem v zasebnem sektorju. To je tudi skupina, ki se opredeljuje kot bolj ateistična in ideološko bolj levo sredinsko usmerjena (glej tabele od 22 do 29 v prilogi A). Skleпам, da je prestrukturiranje gospodarstva prizadelo tudi srednji in višji srednji družbeni sloj. Z integracijo Slovenije v odprt tržni sistem se jim je zmanjšala možnost dobiti in ohraniti varno delovno mesto. Zaposleni v zasebnem sektorju so podvrženi večji konkurenci na trgu delovne sile kot zaposleni v javnem sektorju, še posebej tisti s pomanjkljivo izobrazbo. V tem vidim razlog, da se je negativni nacionalizem pojavljal tudi pri ideološko bolj levo usmerjenih. Kot sem predvidevala na strani 35, se je negativni nacionalizem po osamosvojitvi pojavil predvsem zaradi ekonomskih koristi in ne toliko zaradi »kulturne krize« ali izgube občutka pripadnosti. Zanimivo je, da so vprašani iz te skupine sicer večinoma volivci desne SNS, v samo nekoliko manjšem deležu pa tudi leve ZLSD. Velik odstotek je tudi volivcev nove SMS, vendar je glede tega težko sklepati (glej tabele od 30 do 32 v prilogi A).

Stališča skupine modernih liberalistov se od prejšnje skupine najbolj razlikujejo glede naklonjenosti multikulturalizmu, podobna pa je verska opredeljenost in ideološka levo sredinska usmerjenost (glej tabelo od 22 do 29 v prilogi A). Med vprašanimi prevladuje kategorija mestnih in primestnih prebivalcev, zaposlenih, nezaposlenih, višje in srednje izobraženih ter pripadnikov srednjih družbenih slojev (glej tabele 23, 24, 25 in 28 v prilogi A). Tej skupini je proces prestrukturiranja nekdanjega ekonomskega in političnega sistema občutno zmanjšal možnost dobiti in obdržati varno delovno mesto. S tem se jim je povečala ekonomska negotovost in eksistenčni strah, vendar v manjši meri kot pripadnikom nižjih družbenih slojev. V tem vidim razlog, da je mnogo bolj kot prejšnja skupina naklonjena multikulturalizmu, vendar manj naklonjena kapitalizmu. V tej skupini izraziteje prevladujejo volivci SMS in pasivno volilno telo (glej tabele od 30 do 32 v prilogi A). Pasivnost na volitvah lahko interpretiramo kot strinjanje z vladajočo politiko, medtem ko je SMS vzbujala upanje drugačnega odnosa do kapitalizma kot ga je uresničevala takratna vlada.

Vrednotam nove dobe so bili najbolj naklonjeni vprašani iz socialno privilegiranih slojev, ki jim je tranzicija prinesla največje družbene koristi. Med vprašanimi iz skupine neoliberalistov je največji delež mestnega prebivalstva. Največ je tudi pripadnikov višjega srednjega in zgornjega družbenega sloja, ki imajo dokončano višjo in visoko

izobrazbo. Poleg tega odstopa od povprečja in od ostalih skupin po večjem deležu zaposlenih v državni upravi in javnem zavodu (glej tabele od 23 do 28 v prilogi A). Tej skupini se je življenjski standard z liberalizacijo močno izboljšal, zato je eksistenčni strah pri njih najmanjši. So večinoma volivci in simpatizerji LDS in ZLSD. Stališča neoliberalistov so v podobnih deležih izražena pri obrtnikih in upokojevcih ter pri študentih/dijakih in svobodnih poklicih (glej tabeli 26 in 27 v prilogi A). Verjetno zato, ker jim kapitalizem in liberalizem omogočata izboljšanje življenjskega standarda. V skupini neoliberalistov je v največjem deležu izražen ateizem, najmanj pa vernost. Izrazito prevladujejo volivci ZLSD, volivci LDS pa so zelo enakomerno razporejeni kar v štirih skupinah (glej tabele od 29 do 32 v prilogi A).

Kot sem domnevala, je bila ekonomska ogroženost, brezperspektivnost, razočaranje nad levimi strankami in njihovimi politikami ter strah pred modernizacijo razlog za pojav sodobnih evropskih ekstremno desnih stališč. Temu pritruje dejstvo, da so bile kapitalizmu, multikulturalizmu in liberalizmu bolj naklonjene najbolj privilegirane družbene skupine. Razlogi za večjo naklonjenost liberalizmu in hkrati manjšo naklonjenost kapitalizmu in multikulturalizmu so v relativno dobrem ekonomskem stanju pripadnikov tistih družbenih slojev, ki bi radi ohranili ali povečali socialne in druge privilegije nasproti priseljencem in pripadnikom drugih narodov. Razlogi za manjšo naklonjenost liberalizmu in kapitalizmu pri nižjih slojih ter hkrati za večjo naklonjenost multikulturalizmu so ekonomska ogroženost in nacionalna pripadnost Neslovencev, ki hkrati spadajo v kategorijo primestnega prebivalstva, pripadajo pa delavskemu sloju. Domnevam, da je med njimi veliko pripadnikov muslimanske in pravoslavne verske skupnosti.

SKLEPI

V nalogi sem se ukvarjala s problematiko pojava ekstremno desnih stališč v slovenskem javnem mnenju ob koncu procesa demokratizacije. S tem sem se ukvarjala predvsem zato, ker je ta pojav indikator manjše demokratičnosti družbe. Po eni strani je manjša demokratičnost zato, ker vsa ekstremna politična gibanja, dejanja in tudi že samo izjave negirajo demokracijo, saj kratijo določene demokratične vrednote, po drugi strani pa toleriranje ekstremnih političnih pojavov odvzema legitimiteto oblasti, ki se razglša za demokratično.

Na podlagi konceptualne analize pojma ekstremne desnice sem prišla do zaključka, da gre za politično ideologijo, ki je manj naklonjena družbenemu sistemu Evropske unije. Najpomembnejša stališča sodobnih evropskih ekstremno desnih strank in gibanj so manjše odobravanje liberalizma, kapitalizma kot sistema odprte in svobodne tržne ekonomije in ideje o multikulturni oz. interkulturni družbi.

Izhajajoč iz razprav o ekstremno desnih pojavih v tranzicijskih državah sem ugotovila, da večina avtorjev vidi vzroke v ekonomski ogroženosti obrobni družbenih skupin. Ta ogroženost pa je posledica družbenoekonomskih sprememb. Poleg tega je v konkretnih ekstremno desnih situacijah potrebno videti tudi zgodovinsko specifiko posameznega naroda. Nekateri drugi avtorji razlagajo pojav sodobne evropske ekstremne desnice kot simptom dominantnih skupin, ki izhaja iz njene logike in njenih interesov.

Pregled družbenoekonomskih okoliščin v Sloveniji v zadnjih desetih letih kaže, da se je Slovenija ob koncu tranzicije soočila z ekonomsko ogroženostjo precejšnjega dela prebivalstva. Znatno prestrukturiranje gospodarstva v skladu z odprtim, izvozno usmerjenim konceptom razvoja, ki vključuje deindustrializacijo, množično privatizacijo, liberalizacijo cen in plač, povečanje privatnega podjetništva in krčenje socialne politike, je seboj prineslo tudi relativno visoko stopnjo brezposelnosti ter poslabšanje ekonomske situacije. Padec življenjskega standarda je značilen predvsem v nizkoplačnih pa tudi srednjeplačnih razredih.

Potrdila se je domneva, da lahko ugotavljam in merim ekstremno desna stališča na podlagi proučevanja izbranih indikatorjev iz raziskave SJM 2002/1, ki izražajo odnos vprašanih do liberalizma, kapitalizma in multikulturalizma:

- izražen odnos do verouka v šoli, enakopravnosti spolov, javnega izražanja homoseksualnosti in razlikovanja stališč med otroci in starši je indikator odnosa do liberalizma,
- izražen odnos do uvoza, prodaje slovenske zemlje tujcem, slovenskega TV-programa, slovenskega naroda kot večno poštenega in klenega je indikator odnosa do kapitalizma kot sistema odprte in svobodne tržne ekonomije,
- izražen odnos do priseljencev, Neslovencev na javnih funkcijah, stikov in mešanja s pripadniki drugih narodov in kultur je indikator odnosa do ideje o multikulturni (slovenski) družbi.

Vprašani so bili v povprečju vladni politiki in obstoječi družbeni ureditvi v glavnem lojalni. Med vprašanimi je bil v povprečju prisoten večji občutek ogroženosti le pred kapitalizmom. Razloge za to vidim v razočaranju največjega srednjega družbenega sloja nad neuresničenjem takšnega življenjskega standarda, ki ga je obljubljal nov zahodnoevropski ekonomski sistem, medtem ko med vprašanimi v povprečju ni bilo občutka ogroženosti pred liberalnimi vrednotami in idejo o multikulturni slovenski družbi. To se mi zdi posledica dejstva, da je bila Slovenija tudi pred osamosvojitvijo močno profilirana etnija znotraj Jugoslavije, ki se je uspešno upirala raznarodovalni politiki.

Enega od razlogov za večjo naklonjenost liberalizaciji vidim v tem, da so bili procesi liberalizacije in tranzicije izpeljani pod družbenim pritiskom, zato med vprašanimi v povprečju tudi niso bila prisotna značilna sodobna ekstremno desna stališča. Manjšo naklonjenost do liberalizma lahko vsakodnevno srečamo v označevanju homoseksualcev s slabšalnimi izrazi. Ob referendumu o umetni oploditvi žensk je prišla močno do izraza konservativna in tudi desničarska retorika. Razlog za večjo naklonjenost liberalizmu in hkrati manjšo naklonjenost kapitalizmu in multikulturalizmu med vprašanimi v SJM 2002/1 je bil relativno dobro ekonomsko stanje pripadnikov tistih družbenih slojev, ki bi radi ohranili ali povečali socialne in druge privilegije nasproti priseljencem in pripadnikom drugih narodov. Izkazalo se je, da na tem mestu ne gre iskati razloge v izgubi občutka pripadnosti, »kulturni krizi« ali dvomu o narodni identiteti ob procesu vključevanja Slovenije v Evropsko unijo. Med vprašanimi iz skupine etnocentričnih nacionalistov je prevladoval večji delež vaškega kot tudi mestnega prebivalstva. Prevladovali so še pripadniki srednjega in višjega srednjega družbenega sloja ter naslednje kategorije: obrtniki z nižjo srednjo/strokovno izobrazbo in tudi uslužbenci s srednjo izobrazbo, zaposleni predvsem v zasebnem

sektorju, ateistično in levo sredinsko ideološko opredeljeni, volivci desne SNS in, v samo nekoliko manjšem deležu, tudi leve ZLSD in SMS. S prestrukturiranjem gospodarstva in z uresničenjem »štirih svobod«, so bile te kategorije prebivalstva najprej in najbolj podvržene konkurenci na trgu delovne sile. Zato ni čudno, da so bili tujci in priseljenci, ki so pogosto prisiljeni delati za nižjo ceno dela, da zaposlitev sploh dobijo, pogosto videni in predstavljeni kot tisti, ki nižajo ceno delovne sile. Manjša naklonjenost kapitalizmu, ki je bila v SJM 2002/1 najpogostejša, ima svoj izraz, npr. potrjuje protest zdravnikov proti zaposlitvi tujih zdravnikov.

Multivariatne analize odvisnih spremenljivk so pokazale kompleksnost sistemov stališč in pomen vpliva družbenih okoliščin. Npr. pri odgovorih skupine etničnih nacionalistov je bila močno izražena manjša naklonjenost do multikulturalizma, medtem ko večjega občutka ogroženosti pred liberalnimi vrednotami pri tej skupini vprašanih v odgovorih ni bilo.

Zanimiva so bila tudi stališča skupine neokonservativistov. Pri tej skupini odgovorov pa je bil večji občutek ogroženosti pred liberalnimi vrednotami, medtem ko ni bilo večjega občutka ogroženosti pred multikulturalizmom. Izražena manjša nenaklonjenost multikulturalizmu v odgovorih ima svojo potrditev v nekaterih desničarskih družbenih pojavih, npr. protestni shodi za premestitev ljubljanskega prehodnega doma za begunce, protesti proti pozitivni diskriminaciji Romov.

Bivariatna analiza podatkov je potrdila, da je bila ekonomska ogroženost, brezperspektivnost, razočaranje nad levimi strankami in njihovimi politikami ter strah pred modernizacijo razlog za pojav sodobnih evropskih ekstremno desnih stališč v SJM 2002/1.

Razlogi za večjo naklonjenost multikulturalizmu kljub manjši naklonjenosti liberalizmu in kapitalizmu med vprašanimi SJM 2002/1 pa so bili ekonomska ogroženost nižjih slojev in nacionalna pripadnost Neslovencev. Med vprašanimi iz skupine neokonservativistov je bil večji delež primestnega prebivalstva in manj vaškega. Prevladovale pa so še naslednje kategorije: poklicno izobraženi, (ne/pol)kvalificirani delavci, vajenci, upokojenci z dodatno zaposlitvijo in obrtniki, verni in versko neopredeljeni, bolj desno ideološko usmerjeni. Zato domnevam, da so v tej skupini tudi pripadniki nekdanjih jugoslovanskih republik in poleg njih pripadniki bolj konservativnih nazorov, ki se jim je močno povečala ekonomska negotovost in eksistenčni strah. Domnevo potrjuje tudi volilna pripadnost vprašanih, saj je največ med njimi volivcev Nsi, na drugem mestu pa LDS. Volivci sicer desne SDS stranke niso

pogosteje zastopani, saj je v procesu osamosvajanja in tudi še danes utemeljevala nacionalne interese tudi na negativni predstavi narodov nekdanjih jugoslovanskih republik. Največ je volivcev NSi, kar se ujema z veliko stopnjo vernosti in deležem kmečkega prebivalstva. Poleg tega je NSi leta 2002 predstavljala novo konservativno opozicijsko stranko in do pripadnikov nekdanjih jugoslovanskih republik še ni bila jasno opredeljena.

Zaključujem z ugotovitvijo, da so vzroki pojavljanja ekstremno desnih stališč kompleksni in so posledica različnih vplivov. Po moje sta imeli visoka stopnja brezposelnosti in ekonomska negotovost močnejše in obsežnejše vplive, kot ga je imel eksistenčni strah. Tem bolj, ker sta pogosto izhajali iz stečajev večjih podjetij (npr. Litostroj v Ljubljani in TAM v Mariboru). Hkrati pa sta imeli visoka stopnja brezposelnosti in ekonomska negotovost tudi še drugačne učinke in posledice: potrdilo se je spoznanje, da je nujno prestrukturiranje gospodarstva in preusmeritev na nove trge, uveljavljati se je začela podjetniška miselnost, sledil je razvoj malega gospodarstva in obrti, prišlo je do sprememb v izobraževanju ipd. Na oblikovanje ekstremno desnih in vsakih drugih stališč vplivajo tudi nosilci teh stališč, njihovi interesi, osebne lastnosti in njihovo dožemanje družbenih sprememb.

Kot je razvidno v nalogi, je k ekstremno desnim stališčem pripomoglo tudi razočaranje ekonomsko bolj ogroženih družbenih skupin nad politiko vladajoče elite. Vendar je ta politika določenim podskupinam znotraj njih gotovo zagotovila boljši standard in večjo socialno varnost. V nekaterih panogah ali geografskih področjih so se odprle perspektive tudi pripadnikom najnižjih družbenih slojev.

Prestrukturiranje gospodarstva v sistem svobodne in odprte tržne ekonomije je zagotovilo Sloveniji evropsko perspektivo, rast produktivnosti in družbenega produkta. Za vse pa to seveda ni pomenilo, da so se uresničila pričakovanja glede boljšega življenjskega standarda. Določenim kategorijam prebivalstva je prestrukturiranje prineslo razočaranje nad kapitalističnim ekonomskim sistemom. Nekateri od njih so sprejeli razlago za svoje stanje v stališčih, ki jih ponuja ekstremna desnica.

Ekstremno desna stališča so morda še najbolj privlačna v zvezi z ekonomsko negotovostjo posameznika, izhajajočo iz konkurence na trgu delovne sile. Vzroke za ekonomsko negotovost sodobna evropska ekstremna desnica pripisuje dotoku tuje delovne sile (priseljencev), ne oziraje se na zakonitost, da je konkurenčen trg delovne sile eden od predpostavk konkurenčnega gospodarstva sploh, saj ključno vpliva na večino kazalcev gospodarske uspešnosti vsake države.

Vzroki pojava ekstremno desnih stališč v SJM 2002/1 so bili torej večsmerni in so imeli različne posledice. Isti vzroki imajo v različnih zvezah lahko različne posledice, kakor je mogoče tudi ugotoviti, da imajo različni vzroki lahko enake posledice. Delovanje posameznega vzroka pomeni hkrati tudi spreminjanje tega vzroka, kar vse otežuje sklepanje o posledicah. Vendar verjamem, da naloga ponuja nekatere zanimive ugotovitve. Hkrati pa odpira nova vprašanja, ki terjajo nove hipoteze in raziskave.

VIRI

1. (1996): Transition Report 1996. Infrastructure and savings. Economic transition in eastern Europe and the former Soviet Union. European Bank for Reconstruction and Development, London.
2. (2002): Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C..
3. (2002): SJM 2002/1. Stališča Slovencev o pridruženju Evropski Uniji in NATO. Univerza v Ljubljani. Fakulteta za družbene vede – Inštitut za družbene vede. Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana.

LITERATURA

1. ANDERSON, Benedict (1998): Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma. Studia Humanitatis, Ljubljana.
2. ARENDT, Hannah (2003): Izvori totalitarizma. Študentska založba, Ljubljana.
3. BANTON, Michael (1998): Racial Theories. (2nd edn.). Cambridge University Press, Cambridge.
4. BELL, Daniel (1960, 1988): The End of Ideology. On The Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Harvard University press, Cambridge, London.
5. BETZ, Hans-Georg, IMMERSFALL Stefan (1998): The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies. Macmillan Press LTD, London.
6. BOBBIO, Norberto (1995): Desnica in Levica. Druga, predelana in razširjena izdaja. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
7. BURKE, Edmund (1992): Further reflection on the revolution in France. Liberty Found, Indianapolis.
8. CHELES, Luciano, Ronnie Ferguson, Michalina Vaughan (1991): Neo-Fascism in Europe. Longman, London.

9. DIJK, van Teun A. (1998): Ideology. A Multidisciplinary Approach. 1.ed. SAGE Publication, London.
10. EATWELL, Roger, WRIGHT, Anthony (1993): Contemporary Political Ideologies. Pinter Publishers Ltd, London.
11. FERLIGOJ, Anuška (1989): Razvrščanje v skupine. Teorija in uporaba v družboslovju, Zbirka Metodološki zvezki št. 4, Raziskovalni inštitut, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
12. FINK HAFNER, Danica, LAJH, Damjan (2003): Managing Europe from Home: The Europeanisation of the Slovenian core executive. Faculty of Social Sciences, Ljubljana.
13. FUKUYAMA, Francis (1994): Kraj povijesti i posljednji čovjek. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
14. GOODWIN, Barbara (1992): Using Political ideas. John Wiley & Sons, New York.
15. GUILLAUMIN, Colette (1995): Racism, Sexism, Power and Ideology. Routledge, London, New York.
16. HARRIS, Geoffrey (1994, 1990): The Dark Side of Europe. The Extreme Right Today. New edition. Edinburgh University Press Ltd, Edinburgh.
17. HEYWOOD, Andrew (1997): Politics. Macmillan press ltd., London.
18. HEYWOOD, Andrew (1998): Political Ideologies. An Introduction. (2nd ed.) Macmillan Press LTD, London.
19. HOBBSAWM, Erick J. (2000): Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 194-1991. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
20. HOCKENOS, Paul (1993): Free to Hate. The rise of the right in post-comunist Eastern Europe. Routledge, New York, London.
21. HONDERICH, Ted (1991): Conservatism. Penguin Books, London.
22. JUŽNIČ, Stane (1994): »Kultura v politiki in politika v kulturi«. Družboslovna revija, let XXXI, št. 1-2, str. 33-48.
23. KLINAR, Peter (1992): O mednacionalnih odnosih v Sloveniji. Avtohtoni in imigranti. V Niko Toš (ur.) Slovenski izziv. Rezultati raziskav javnega mnenja 1990-199, Fakulteta za družbene vede IDV, CJMMK (Dokumenti SJM), Ljubljana, str. 69-85.

24. KLINAR, Peter (1994a): O medetničnih odnosih v Sloveniji po osamosvojitvi. V Niko Toš (ur.) Slovenski izziv II. Rezultati raziskav javnega mnenja 1992-1993, Fakulteta za družbene vede IDV, CJMMK (Dokumenti SJM), Ljubljana, str. 5-31.
25. KLINAR, Peter (1994b): O nacionalni identiteti in etnonacionalizmih – Slovenija v tranzicijskem obdobju. V Niko Toš (ur.) Slovenski izziv II, Fakulteta za družbene vede IDV, CJMMK (Dokumenti SJM), Ljubljana, str. 5-31.
26. KOTNIK, Alenka (2001) Sovražna retorika medijev. Medijska Preža, št. 10, str. 2-5.
27. KROPNIVNIK, Samo (1999/2000a): Analize podatkov z SPSS-om. Predavanja in vaje I.del. Univerza v Ljubljani, FDV, Ljubljana
28. KROPNIVNIK, Samo (1999/2000b): Analize podatkov z SPSS-om. Predavanja in vaje II.del. Univerza v Ljubljani, FDV, Ljubljana
29. KUZMANIČ, Tonči (1999/2000) Javni govor. To je mentalni rasizem!. Medijska Preža, št. 7, str. 22-25.
30. KUZMANIČ, Tonči A. (1999): Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem. Mediawatch, Ljubljana.
31. LEVI-STRAUSS, Claude (1961, 1994): Rasa in zgodovina. Totemizem danes. Studia Humanitatis, Ljubljana.
32. MEMMI, Albert (1994): Racism. Minesota Press, London.
33. MILES, Robert (1993): Racism after »race relation«. Routledge, London.
34. MILIČ, Vojin (1965): Sociološki metod. Nolit, Beograd.
35. MRAK, Mojmir, POTOČNIK, Janez, ROJEC, Matija, ur. (1998): Strategija Republike Slovenije za vključitev v Evropsko unijo: Ekonomski in socialni del. Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), Ljubljana.
36. OGRIS, Günter, LAY Michael, TOŠ, Niko (1994): Novi nacionalizem na Vzhodu in Zahodu Slovenija in Avstrija. V: Niko Toš (ur.) Slovenski izziv II. Fakulteta za družbene vede IDV, CJMMK (Dokumenti SJM), Ljubljana, str. 5-31.
37. O'SULLIVAN, Noël (1993): »Conservatism«. V: Roger Eatwell and Anthony Wright (ur.): Contemporary Political Ideologies. Pinter Publishers, London, str. 50-78.
38. PARTLJIČ, Slava (1995): Sence šovinizma v nacionalni samozavesti Slovencev. Delo, Sobotna priloga – Okrogla miza, 4.12. 1993. Na okrogli mizi so sodelovali: P. Klinar, B. Markič in N. Toš. V Niko Toš (ur.) Dozorevanje slovenske

- samozavesti. Fakulteta za družbene vede IDV, CJMMK (Dokumenti SJM), Ljubljana, str. 130-141.
39. RAMET, Sabrina P. (1999): *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*. Penn State Press, University Park, Pennsylvania.
  40. REPE, Božo (2002): *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Modrijan, Ljubljana.
  41. RIZMAN, Rudi (1998): »Radikalna desnica na Slovenskem«. *Teorija in praksa*, let. 35, št. 2, str.249-271.
  42. ROMMELSPACHER, Brigit (1996): »Desničarska skrajnost in rasistično nasilje. Kontraverznosti o vzrokih«. *Socialno delo*, let 35, št. 3. str. 227-236.
  43. ROMMELSPACHER, Brigit (1997): »Teorije o rasizmih. Med novimi socialnimi študijami in pedagoško prakso.« *Intervju. Teorija in praksa*, let. 34. št. 1, str. 61-71.
  44. RUHSTON, J. Philippe (1997): *Race, Evolution, And Behaviour; A Life History Perspective*. Transaction Publishers, New Brunswick, London.
  45. SUPEK, Rudi (1968): *Ispitivanje javnog mnijenja. Drugo, prošireno izdanje*. Naprijed, Zagreb.
  46. THERBORN, Göran (1987): *Ideologija moči in moč ideologije*. Cankarjeva založba (Misel in čas), Ljubljana.
  47. UHAN, Samo (1998): *Prava in neprava mnenja. Vpliv konteksta v raziskovanju javnega mnenja*. Znanstvena knjižnica Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
  48. WAKOUNIG, Vladimir (1998): »Vpeti v lastnem rasizmu. Manjšine v drugačni vlogi. Teorija in praksa, let. 35, št. 5, str. 942-949.
  49. WALLERSTEIN, Immanuel (2000): »Rasistični albatros: družboslovje, Jörg Heider in Wiederstand.« *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, let. XXVIII, št. 198-199, str. 99-118.
  50. WIEVIORKA, Michael (1997): »Racism in Europe: unity and diversity«. V: Montserrat Guibernau, John Rex (ur.): *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Polity Press, Cambridge, Oxford, Malden, str.291-302.
  51. WILLIAMS, Christopher (1999): »Problems of Transition and the Rise of Radical Right«. V: Sabrina P. Ramet: *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*. Penn State Press, University Park, Pennsylvania, str. 29-49
  52. ŽIŽEK, Slavoj (1987): *Jezik, ideologija, Slovenci. Delavska enotnost*, Ljubljana.

PRILOGA A: TABELE, GRAFI IN SLIKE

TABELA 1: SKUPNA VARIANCA PO KOMPONENTAH

Total Variance Explained			
Component	Initial Eigenvalues		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,714	30,948	30,948
2	1,209	10,076	41,025
3	1,058	8,817	49,841
4	,991	8,261	58,102
5	,826	6,881	64,983
6	,801	6,673	71,656
7	,673	5,608	77,264
8	,641	5,341	82,604
9	,603	5,027	87,631
10	,536	4,469	92,100
11	,485	4,038	96,139
12	,463	3,861	100,000

Extraction Method: Principal Component Analysis.

GRAF 1: GRAFIČNA PREDSTAVITEV LASTNIH VREDNOSTI KOMPONENT

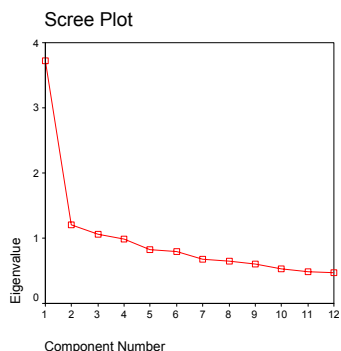

TABELA 2: SKUPNA POJASNJENA VARIANCA PO FAKTORJIH

Total Variance Explained						
Factor	Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,117	25,979	25,979	1,603	13,361	13,361
2	,531	4,429	30,408	1,416	11,802	25,163
3	,370	3,087	33,495	1,000	8,332	33,495

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

TABELA 3: MATRIKA KORELACIJSKIH KOEFICIENTOV MED POŠEVNOKOTNO ROTIRANIMI FAKTORJI

Factor Correlation Matrix			
Factor	1	2	3
1	1,000	-,523	-,486
2	-,523	1,000	-,284
3	-,486	-,284	1,000

Extraction Method: Principal Axis Factoring.
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

TABELA 4: KOMUNALITETE ODVISNIH SPREMENLJIVK

Communalities	
	Extraction
VEROUK	,101
ESPOLOV	,062
HOMOSEKS	,291
OTROK	,377
UVOZ	,351
SLZEMLJA	,418
SLTV	,444
SLNAROD	,236
PRISEL	,502
JF_NESLO	,397
TUJCI	,284
MULTIKUL	,556

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

TABELA 5: POŠEVNOKOTNO ROTIRANE FAKTORSKE UTEŽI

	Pattern Matrix ^a		
	Factor 1	Factor 2	Factor 3
VEROUK	-,035	-,047	,312
ESPOLOV	-,016	-,028	-,249
HOMOSEKS	,033	-,245	-,393
OTROK	,100	-,088	-,523
UVOZ	,559	,005	-,067
SLZEMLJA	,600	-,193	,206
SLTV	,594	,135	-,218
SLNAROD	,418	-,050	-,071
PRISEL	,327	-,445	-,070
JF_NESLO	,140	-,519	-,064
TUJCI	,044	,560	-,023
MULTIKUL	,075	-,614	-,200

Extraction Method: Principal Axis Factoring.
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 11 iterations.

TABELA 6: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE DRSLOJ

DRSLOJ					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 cisto spodnji	41	3,7	3,8	3,8
	2 delavski	382	34,0	35,7	39,5
	3 srednji	573	51,0	53,5	93,0
	4 visji srednji	69	6,1	6,4	99,4
	5 zgornji	6	,5	,6	100,0
	Total		1071	95,4	100,0
Missing	9 ne vem, b.o.	52	4,6		
Total		1123	100,0		

TABELA 7: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE TIPKS

TIPKS					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 mestna	470	41,9	41,9	41,9
	2 primestna	227	20,2	20,2	62,2
	3 vaska	424	37,8	37,8	100,0
	Total	1121	99,8	100,0	
Missing	System	2	,2		
Total		1123	100,0		

TABELA 8: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE IZOB

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 nedokoncana O.S.	53	4,7	4,7	4,7
	2 dokoncana O.S.	233	20,7	20,8	25,6
	3 nedokoncana strokovna ali srednja	30	2,7	2,7	28,2
	4 dokoncana 2-3 letna strokovna	255	22,7	22,8	51,0
	5 dokoncana 4letna srednja	336	29,9	30,0	81,1
	6 nedokoncana visja ali visoka	43	3,8	3,8	84,9
	7 dokoncana 2letna visja	46	4,1	4,1	89,0
	8 dokoncana visoka sola	123	11,0	11,0	100,0
	Total	1119	99,6	100,0	
Missing	9 b.o.	4	,4		
Total		1123	100,0		

TABELA 9: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE POKLIC

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 NK delavec	82	7,3	8,4	8,4
	2 PK delavec	94	8,4	9,6	18,0
	3 KV delavec	198	17,6	20,2	38,2
	4 VKV delavec	47	4,2	4,8	43,0
	5 uslužbenec z nizjo izobrazbo	31	2,8	3,2	46,1
	6 uslužbenec s srednjo izobrazbo	253	22,5	25,8	71,9
	7 uslužbenec z visjo izobrazbo	177	15,8	18,1	90,0
	8 obrtnik, zaposluje druge	26	2,3	2,7	92,7
	9 obrtnik, ne zaposluje drugih	17	1,5	1,7	94,4
	10 svobodni poklic	8	,7	,8	95,2
	11 kmet, gospodinj	23	2,0	2,3	97,6
	12 drugo	24	2,1	2,4	100,0
	Total	980	87,3	100,0	
Missing	0 ni zaposlen, nima kvalifikacije	130	11,6		
	System	13	1,2		
	Total	143	12,7		
Total		1123	100,0		

TABELA 10: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE DELAKTIV

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 polno zaposlen	518	46,1	46,5	46,5
	2 zaposlen za skrajšan delovni čas	15	1,3	1,3	47,8
	4 samozaposlen	44	3,9	3,9	51,7
	5 nezaposlen, nadomestilo	36	3,2	3,2	55,0
	6 nezaposlen, brez nadomestila	26	2,3	2,3	57,3
	7 vajenec	2	,2	,2	57,5
	8 student, dijak	92	8,2	8,3	65,7
	10 upokojen z dodatno zaposlitvijo	16	1,4	1,4	67,2
	11 upokojenec brez dodatne zaposlitve	313	27,9	28,1	95,2
	12 gospodinja	38	3,4	3,4	98,7
	13 trajno delovno nezmožen	7	,6	,6	99,3
	14 ostali delovno neaktivni	8	,7	,7	100,0
	Total	1115	99,3	100,0	
Missing	99 brez odgovora	6	,5		
	System	2	,2		
	Total	8	,7		
Total		1123	100,0		

TABELA 11: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE JZ_ZAPOS

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 v državni upravi	71	6,3	7,4	7,4
	2 v javnem zavodu	135	12,0	14,0	21,4
	3 v javnem podjetju	133	11,8	13,8	35,3
	4 v podjetju v državni lasti	193	17,2	20,1	55,4
	5 v podjetju v drz. in p. lasti	94	8,4	9,8	65,1
	6 v podjetju v zasebni slo. lasti	204	18,2	21,2	86,4
	7 v podjetju v zasebni lasti	60	5,3	6,2	92,6
	8 v kmetijski zadrugi	4	,4	,4	93,0
	9 kmet	15	1,3	1,6	94,6
	10 drugi samozaposleni	52	4,6	5,4	100,0
	Total	961	85,6	100,0	
Missing	0 se ne nanasa	137	12,2		
	99 ne vem	16	1,4		
	System	9	,8		
	Total	162	14,4		
Total		1123	100,0		

TABELA 12: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE VERNOST

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 sem veren	514	45,8	49,5	49,5
	2 ne morem reci	227	20,2	21,9	71,4
	3 nisem veren	297	26,4	28,6	100,0
	Total	1038	92,4	100,0	
Missing	8 ne morem odgovoriti	29	2,6		
	9 brez odgovora	55	4,9		
	System	1	,1		
	Total	85	7,6		
Total		1123	100,0		

TABELA 13: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE SAMOOC

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 levica	89	7,9	12,6	12,6
	2 leva sredina	142	12,6	20,1	32,7
	3 sredina	344	30,6	48,7	81,4
	4 desna sredina	69	6,1	9,8	91,2
	5 desnica	62	5,5	8,8	100,0
	Total	706	62,9	100,0	
Missing	System	417	37,1		
Total		1123	100,0		

TABELA 14: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE JEVOL00

JEVOL00					
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent	
Valid	1 DESUS	29	2,6	3,5	3,5
	2 LDS	308	27,4	37,3	40,8
	3 SLS	58	5,2	7,0	47,8
	4 SNS	18	1,6	2,2	50,0
	5 SDS	83	7,4	10,0	60,0
	6 NSI	29	2,6	3,5	63,6
	7 ZLSD	60	5,3	7,3	70,8
	8 SMS	40	3,6	4,8	75,7
	98 nisem volil-a	201	17,9	24,3	100,0
	Total	826	73,6	100,0	
Missing	96 drugo	9	,8		
	97 ne vem	195	17,4		
	99 b.o.	92	8,2		
	System	1	,1		
	Total	297	26,4		
Total		1123	100,0		

TABELA 15: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE BIVOL02R

BIVOL02R					
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent	
Valid	1 DESUS	27	2,4	4,0	4,0
	2 LDS	215	19,1	31,6	35,6
	3 SLS	35	3,1	5,1	40,7
	4 SNS	31	2,8	4,6	45,3
	5 SDS	77	6,9	11,3	56,6
	6 NSI	34	3,0	5,0	61,6
	7 ZLSD	59	5,3	8,7	70,3
	8 SMS	48	4,3	7,1	77,4
	98 ne bi volil-a	154	13,7	22,6	100,0
	Total	680	60,6	100,0	
Missing	96 drugo	21	1,9		
	97 ne vem	328	29,2		
	99 b.o.	94	8,4		
	Total	443	39,4		
Total		1123	100,0		

TABELA 16: FREKVENČNA PORAZDELITEV SPREMENLJIVKE PSTRANKE

PSTRANKE				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 DESUS	21	1,9	9,4
	2 LDS	63	5,6	28,3
	3 SLS	21	1,9	47,1
	4 SNS	11	1,0	52,0
	5 SDS	31	2,8	65,9
	6 NSI	11	1,0	70,9
	7 ZLSD	27	2,4	83,0
	8 SMS	38	3,4	100,0
	Total	223	19,9	100,0
Missing	96 drugo	17	1,5	
	97 ne vem	271	24,1	
	98 navedel stranko	429	38,2	
	99 b.o.	149	13,3	
	System	34	3,0	
	Total	900	80,1	
Total		1123	100,0	

TABELA 17: ŠTEVILO ENOT V DVEH SKUPINAH

Number of Cases in each Cluster	
Cluster	1 419,000
	2 507,000
Valid	926,000
Missing	197,000

TABELA 18: ŠTEVILO ENOT V TREH SKUPINAH

Number of Cases in each Cluster	
Cluster	1 330,000
	2 359,000
	3 237,000
Valid	926,000
Missing	197,000

TABELA 19: POVPREČNE VREDNOSTI ODVISNIH SPREMENLJIVK ZA DVE SKUPINI

Mean	Report		
	DVATIP		
	1	2	Total
VEROUK	2,66	2,13	2,37
ESPOLOV	2,86	3,30	3,10
HOMOSEKS	2,52	3,82	3,23
OTROK	2,70	3,72	3,26
UVOZ	1,75	2,91	2,38
SLZEMLJA	1,83	2,97	2,45
SLTV	2,19	3,28	2,79
SLNAROD	1,91	2,77	2,38
PRISEL	1,70	3,11	2,47
JF_NESLO	2,34	3,65	3,06
TUJCI	3,39	2,68	3,00
MULTIKUL	2,44	3,74	3,15

TABELA 20: POVPREČNE VREDNOSTI ODVISNIH SPREMENLJIVK ZA TRI SKUPINE

Mean	Report			
	TRITIP			
	1	2	3	Total
VEROUK	1,95	2,62	2,58	2,37
ESPOLOV	3,52	2,91	2,82	3,10
HOMOSEKS	4,15	2,99	2,32	3,23
OTROK	3,99	3,06	2,54	3,26
UVOZ	3,12	2,36	1,40	2,38
SLZEMLJA	3,05	2,58	1,44	2,45
SLTV	3,42	2,82	1,86	2,79
SLNAROD	2,92	2,35	1,68	2,38
PRISEL	3,38	2,36	1,38	2,47
JF_NESLO	3,81	3,11	1,94	3,06
TUJCI	2,55	3,08	3,51	3,00
MULTIKUL	3,92	3,16	2,08	3,15

TABELA 21: POVPREČNE VREDNOSTI ODVISNIH SPREMENLJIVK ZA PET SKUPIN

Mean	Report					
	PETTIP					
	1	2	3	4	5	Total
VEROUK	2,60	2,08	2,08	3,05	2,04	2,37
ESPOLOV	2,83	4,00	2,22	2,82	3,65	3,10
HOMOSEKS	2,25	3,71	3,93	2,19	4,17	3,23
OTROK	2,47	3,53	3,73	2,61	4,04	3,26
UVOZ	1,38	2,85	1,96	2,49	3,38	2,38
SLZEMLJA	1,43	2,31	2,49	2,96	3,24	2,45
SLTV	1,84	3,39	2,65	2,65	3,57	2,79
SLNAROD	1,67	2,41	2,30	2,50	3,10	2,38
PRISEL	1,40	2,31	2,52	2,55	3,68	2,47
JF_NESLO	1,95	2,80	3,34	3,31	4,02	3,06
TUJCI	3,52	3,54	2,88	2,82	2,24	3,00
MULTIKUL	2,01	2,98	3,60	3,25	4,08	3,15

TABELA 22: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO SAMOOC

Report	
Mean	
PETTIP	SAMOOC
1 ekstremni desničarji	3,23
2 etnici nacionalisti	2,63
3 moderni liberalisti	2,78
4 neokonservativisti	3,10
5 neoliberalisti	2,53
Total	2,84

TABELA 23: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO DRSLJ

		Crosstab						
		PETTIP						
		1 ekstremni desničarji	2 etnici nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonser vativisti	5 neoliberalisti	Total	
DRSLOJ	1 cisto spodnji	Count	+++ +12	-- 3	--- 3	--- 2	--- 2	22
		% within DRSLOJ	54,5%	13,6%	13,6%	9,1%	9,1%	100,0%
		% within PETTIP	5,6%	1,9%	1,8%	1,2%	1,1%	2,5%
	2 delavski	Count	+++ +114	-- 46	--- 37	++ 65	--- 32	294
		% within DRSLOJ	38,8%	15,6%	12,6%	22,1%	10,9%	100,0%
		% within PETTIP	53,5%	28,4%	22,6%	40,1%	16,9%	33,0%
	3 srednji	Count	-- 84	++ 99	++ 113	-- 90	++ 120	506
		% within DRSLOJ	16,6%	19,6%	22,3%	17,8%	23,7%	100,0%
		% within PETTIP	39,4%	61,1%	68,9%	55,6%	63,5%	56,9%
	4 visji srednji	Count	--- 2	+++ 14	-- 11	--- 5	+++ 32	64
		% within DRSLOJ	3,1%	21,9%	17,2%	7,8%	50,0%	100,0%
		% within PETTIP	,9%	8,6%	6,7%	3,1%	16,9%	7,2%
	5 zgornji	Count	1				+++ 3	4
		% within DRSLOJ	25,0%				75,0%	100,0%
		% within PETTIP	,5%				1,6%	,4%
Total		Count	213	162	164	162	189	890
		% within DRSLOJ	23,9%	18,2%	18,4%	18,2%	21,2%	100,0%
		% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Phi		,380	,000
Nominal Cramer's V		,190	,000
N of Valid Cases		890	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming hypothesis.

TABELA 24: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO TIPKS

		Crosstab							
		PETTIP							
		1 ekstremni desničarji	2 etnici nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonser rvativisti	5 neoliberalisti	Total		
TIPKS	1 mestna	Count	--- 57	++ 74	++ 84	-- 66	+++ 117	398	
		% within TIPKS	14,3%	18,6%	21,1%	16,6%	29,4%	100,0%	
		% within PETTIP	26,0%	44,6%	49,1%	39,5%	58,2%	43,1%	
	2 primestna	Count	-- 42	-- 28	++ 40	35	++ 40	185	
		% within TIPKS	22,7%	15,1%	21,6%	18,9%	21,6%	100,0%	
		% within PETTIP	19,2%	16,9%	23,4%	21,0%	19,9%	20,0%	
	3 vaska	Count	+++ 120	++ 64	-- 47	++ 66	--- 44	341	
		% within TIPKS	35,2%	18,8%	13,8%	19,4%	12,9%	100,0%	
		% within PETTIP	54,8%	38,6%	27,5%	39,5%	21,9%	36,9%	
	Total		Count	219	166	171	167	201	924
			% within TIPKS	23,7%	18,0%	18,5%	18,1%	21,8%	100,0%
			% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Phi		,266	,000
Nominal Cramer's V		,188	,000
N of Valid Cases		924	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the hypothesis.

TABELA 25: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO IZOB

		Crosstab						
		PETTIP						
		1 ekstremni desničarji	2 etnici nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservati visti	5 neoliberalisti	Total	
IZOB	1 nedokoncana O.S.	Count	+++ +17	++ 7	--- 5	--- 5	--- 2	36
		% within IZOB	47,2%	19,4%	13,9%	13,9%	5,6%	100,0%
		% within PETTIP	7,7%	4,2%	2,9%	3,0%	1,0%	3,9%
	2 dokoncana O.S.	Count	+++ +88	--- 14	--- 12	++ 32	--- 13	159
		% within IZOB	55,3%	8,8%	7,5%	20,1%	8,2%	100,0%
		% within PETTIP	40,0%	8,5%	7,0%	19,2%	6,5%	17,2%
	3 nedokoncana strokovna ali srednja	Count	--- 3	+++ +8	++ 5	++ 5	--- 3	24
		% within IZOB	12,5%	33,3%	20,8%	20,8%	12,5%	100,0%
		% within PETTIP	1,4%	4,8%	2,9%	3,0%	1,5%	2,6%
	4 dokoncana 2-3 letna strokovna	Count	++ 58	++ 43	++ 40	+++ 49	--- 19	209
		% within IZOB	27,8%	20,6%	19,1%	23,4%	9,1%	100,0%
		% within PETTIP	26,4%	26,1%	23,3%	29,3%	9,5%	22,6%
	5 dokoncana 4letna srednja	Count	--- 45	++ 61	+++ 74	54	++ 66	300
		% within IZOB	15,0%	20,3%	24,7%	18,0%	22,0%	100,0%
		% within PETTIP	20,5%	37,0%	43,0%	32,3%	33,0%	32,5%
	6 nedokoncana visja ali visoka	Count	--- 1	-- 7	+++ 12	--- 5	+++ 17	42
		% within IZOB	2,4%	16,7%	28,6%	11,9%	40,5%	100,0%
		% within PETTIP	,5%	4,2%	7,0%	3,0%	8,5%	4,5%
	7 dokoncana 2letna visja	Count	--- 3	++ 9	8	--- 6	+++ 17	43
		% within IZOB	7,0%	20,9%	18,6%	14,0%	39,5%	100,0%
		% within PETTIP	1,4%	5,5%	4,7%	3,6%	8,5%	4,7%
	8 dokoncana visoka sola	Count	--- 5	-- 16	-- 16	--- 11	+++ +63	111
		% within IZOB	4,5%	14,4%	14,4%	9,9%	56,8%	100,0%
		% within PETTIP	2,3%	9,7%	9,3%	6,6%	31,5%	12,0%
Total		Count	220	165	172	167	200	924
		% within IZOB	23,8%	17,9%	18,6%	18,1%	21,6%	100,0%
		% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Phi		,542	,000
Nominal Cramer's V		,271	,000
N of Valid Cases		924	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

TABELA 26: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO POKLIC

Crosstab

		PETTIP					Total
		1 ekstremni desničarji	2 etnicni nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservativisti	5 neoliberalisti	
POKLIC	1 NK delavec	Count 41,8% 11,4%	--- 7 12,7% 4,8%	--- 8 14,5% 5,2%	++ 14 25,5% 9,4%	---- 3 5,5% 1,9%	55 100,0% 6,8%
	2 PK delavec	Count 53,2% 16,4%	+++ 33 11,3% 4,8%	--- 7 11,3% 4,5%	+++ 14 22,6% 9,4%	---- 1 1,6% ,6%	62 100,0% 7,7%
	3 KV delavec	Count 32,7% 24,9%	+++ 50 19,0% 19,7%	-- 28 18,3% 18,1%	+++ 35 22,9% 23,5%	---- 11 7,2% 7,0%	153 100,0% 18,9%
	4 VKV delavec	Count 25,6% 5,5%	++ 11 16,3% 4,8%	+++ 13 30,2% 8,4%	++ 8 18,6% 5,4%	---- 4 9,3% 2,5%	43 100,0% 5,3%
	5 uslužbenec z nizjo izobrazbo	Count 37,5% 4,5%	+++ 9 12,5% 2,0%	--- 3 12,5% 1,9%	++ 5 20,8% 3,4%	-- 4 16,7% 2,5%	24 100,0% 3,0%
	6 uslužbenec s srednjo izobrazbo	Count 20,4% 22,9%	-- 46 22,1% 34,0%	+++ 53 23,5% 34,2%	-- 40 17,7% 26,8%	-- 37 16,4% 23,6%	226 100,0% 27,9%
	7 uslužbenec z vis. izobrazbo	Count 4,9% 4,0%	---- 8 16,0% 17,7%	++ 26 20,9% 21,9%	--- 20 12,3% 13,4%	+++ 75 46,0% 47,8%	163 100,0% 20,1%
	8 obrtnik, zaposluje druge	Count 14,3% 1,5%	+++ 6 28,6% 4,1%	---- 2 9,5% 1,3%	+++ 5 23,8% 3,4%	++ 5 23,8% 3,2%	21 100,0% 2,6%
	9 obrtnik, ne zaposluje drugih	Count 11,8% 1,0%	+++ 4 23,5% 2,7%	--- 2 11,8% 1,3%	+++ 4 23,5% 2,7%	+++ 5 29,4% 3,2%	17 100,0% 2,1%
	10 svobodni poklic	Count 12,5% ,5%	+++ 2 25,0% 1,4%	+++ 2 25,0% 1,3%		+++ 3 37,5% 1,9%	8 100,0% 1,0%
	11 kmet, gospodinja	Count 77,8% 7,0%	+++ 14 11,1% 1,4%		--- 2 11,1% 1,3%		18 100,0% 2,2%
	12 drugo	Count 5,3% ,5%	+++ 4 21,1% 2,7%	-- 3 15,8% 1,9%	--- 2 10,5% 1,3%	+++ 9 47,4% 5,7%	19 100,0% 2,3%
Total		Count 201 24,8% 100,0%	147 18,2% 100,0%	155 19,2% 100,0%	149 18,4% 100,0%	157 19,4% 100,0%	809 100,0% 100,0%

Symmetric Measures

	Phi	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Cramer's V	,523	,000
N of Valid Cases		809	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the hypothesis.

TABELA 27: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO DELAKTIV

Crosstab

		PETTIP					Total
		1 ekstremni desničarji	2 etnicni nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservativisti	5 neoliberalisti	
DELAKTIV	1 polno zaposlen	Count 16,0% 33,3%	+++ 99 21,7% 60,0%	+++ 94 20,6% 55,0%	-- 78 17,1% 46,7%	+++ 112 24,6% 56,6%	456 100,0% 49,6%
	2 zaposlen za skrajšan delovni čas	Count 14,3% ,9%	+++ 3 21,4% 1,8%	+++ 3 21,4% 1,8%	--- 1 7,1% ,6%	+++ 5 35,7% 2,5%	14 100,0% 1,5%
	4 samozaposlen	Count 26,8% 5,0%	+++ 9 22,0% 5,5%	--- 4 9,8% 2,3%	+++ 9 22,0% 5,4%	--- 8 19,5% 4,0%	41 100,0% 4,5%
	5 nezaposlen, nadomestilo	Count 37,5% 5,5%	+++ 12 15,6% 3,0%	+++ 9 28,1% 5,3%	--- 4 12,5% 2,4%	---- 2 6,3% 1,0%	32 100,0% 3,5%
	6 nezaposlen, brez nadomestila	Count 40,9% 4,1%	+++ 9 9,1% 1,2%	+++ 5 22,7% 2,9%	4 18,2% 2,4%	---- 2 9,1% 1,0%	22 100,0% 2,4%
	7 vajenec	Count 50,0% ,6%	+++ 1 50,0% ,6%		+++ 1 50,0% ,6%		2 100,0% ,2%
	8 student, dijak	Count 1,2% ,5%	++ 15 18,3% 9,1%	--- 13 15,9% 7,6%	--- 11 13,4% 6,6%	+++ 42 51,2% 21,2%	82 100,0% 8,9%
	10 upokojen z dodatno zaposlljivo	Count 27,3% 1,4%	++ 3 18,2% 1,2%	++ 2 1,2%	+++ 3 27,3% 1,8%	+++ 3 27,3% 1,5%	11 100,0% 1,2%
	11 upokojenec brez dodatne zaposlitve	Count 40,7% 42,0%	+++ 92 11,1% 15,2%	--- 25 15,9% 21,1%	+++ 51 22,6% 30,5%	---- 22 9,7% 11,1%	226 100,0% 24,6%
	12 gospodinja	Count 60,9% 6,4%	+++ 14 8,7% 1,2%	--- 2 17,4% 2,3%	-- 4 13,0% 1,8%	--- 3 2,5% ,3%	23 100,0% 2,5%
	13 trajno delovno nezmožen	Count 66,7% ,9%	+++ 2 25,0% 1,2%	+++ 1 25,0% 1,2%	+++ 2 25,0% 1,2%	++ 2 25,0% 1,0%	3 100,0% ,3%
	14 ostali delovno neaktivni	Count 23,8% 100,0%	+++ 2 17,9% 100,0%	+++ 2 18,6% 100,0%	+++ 2 18,2% 100,0%	++ 2 21,5% 100,0%	8 100,0% 100,0%
Total		Count 219 23,8% 100,0%	165 17,9% 100,0%	171 18,6% 100,0%	167 18,2% 100,0%	198 21,5% 100,0%	920 100,0% 100,0%

Symmetric Measures

	Phi	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Cramer's V	,218	,000
N of Valid Cases		920	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

TABELA 28: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO JZ_ZAPOS

			Crosstab					Total
			PETTIP					
			1 ekstremni desničarji	2 etnicni nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservativisti	5 neoliberalisti	
JZ_ZAPOS	1 v državni upravi	Count	7	8	15	10	21	61
		% within JZ_ZAPOS	11,5%	13,1%	24,6%	16,4%	34,4%	100,0%
		% within PETTIP	3,6%	5,5%	9,9%	6,7%	13,6%	7,7%
2 v javnem zavodu	Count	Count	19	18	23	16	31	107
		% within JZ_ZAPOS	17,8%	16,8%	21,5%	15,0%	29,0%	100,0%
		% within PETTIP	9,7%	12,4%	15,1%	10,7%	20,0%	13,4%
3 v javnem podjetju	Count	Count	39	17	16	16	13	101
		% within JZ_ZAPOS	38,6%	16,8%	15,8%	15,8%	12,9%	100,0%
		% within PETTIP	20,0%	11,7%	10,5%	10,7%	8,4%	12,7%
4 v podjetju v državni lasti	Count	Count	56	16	25	39	16	152
		% within JZ_ZAPOS	36,8%	10,5%	16,4%	25,7%	10,5%	100,0%
		% within PETTIP	28,7%	11,0%	16,4%	26,0%	10,3%	19,1%
5 v podjetju v drz. in privat lasti	Count	Count	16	21	11	18	17	83
		% within JZ_ZAPOS	19,3%	25,3%	13,3%	21,7%	20,5%	100,0%
		% within PETTIP	8,2%	14,5%	7,2%	12,0%	11,0%	10,4%
6 v podjetju v zasebni slo. lasti	Count	Count	31	44	41	30	36	182
		% within JZ_ZAPOS	17,0%	24,2%	22,5%	16,5%	19,8%	100,0%
		% within PETTIP	15,9%	30,3%	27,0%	20,0%	23,2%	22,8%
7 v podjetju v zasebni tuji lasti	Count	Count	10	12	10	11	9	52
		% within JZ_ZAPOS	19,2%	23,1%	19,2%	21,2%	17,3%	100,0%
		% within PETTIP	5,1%	8,3%	6,6%	7,3%	5,8%	6,5%
8 v kmetijski zadrugi	Count	Count	2			1		3
		% within JZ_ZAPOS	66,7%			33,3%		100,0%
		% within PETTIP	1,0%			7%		4%
9 kmet	Count	Count	7	2		2		11
		% within JZ_ZAPOS	63,6%	18,2%		18,2%		100,0%
		% within PETTIP	3,6%	1,4%		1,3%		1,4%
10 drugi samozaposleni	Count	Count	8	7	11	7	12	45
		% within JZ_ZAPOS	17,8%	15,6%	24,4%	15,6%	26,7%	100,0%
		% within PETTIP	4,1%	4,8%	7,2%	4,7%	7,7%	5,6%
Total	Count	Count	195	145	152	150	155	797
		% within JZ_ZAPOS	24,5%	18,2%	19,1%	18,8%	19,4%	100,0%
		% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.341	.000
N of Valid Cases	Cramer's V	.170	.000
		.797	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

TABELA 29: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO VERNOST

			Crosstab					Total
			PETTIP					
			1 ekstremni desničarji	2 etnicni nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservativisti	5 neoliberalisti	
VERNOST	1 sem veren	Count	137	60	57	87	64	405
		% within VERNOST	33,8%	14,8%	14,1%	21,5%	15,8%	100,0%
		% within PETTIP	66,5%	39,2%	37,3%	53,4%	33,2%	46,7%
2 ne morem reci	Count	Count	43	39	40	44	31	197
		% within VERNOST	21,8%	19,8%	20,3%	22,3%	15,7%	100,0%
		% within PETTIP	20,9%	25,5%	26,1%	27,0%	16,1%	22,7%
3 nisem veren	Count	Count	26	54	56	32	98	266
		% within VERNOST	9,8%	20,3%	21,1%	12,0%	36,8%	100,0%
		% within PETTIP	12,6%	35,3%	36,6%	19,6%	50,8%	30,6%
Total	Count	Count	206	153	153	163	193	868
		% within VERNOST	23,7%	17,6%	17,6%	18,8%	22,2%	100,0%
		% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.330	.000
N of Valid Cases	Cramer's V	.233	.000
		.868	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

TABELA 30: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO JEVOL00

			Crosstab					Total
			PETTIP					
			1 ekstremni desničarji	2 etnicni nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservativisti	5 neoliberalisti	
JEVOL00	1 DESUS	Count	10	3	4	7		24
		% within JEVOL00	41,7%	12,5%	16,7%	29,2%		100,0%
		% within PETTIP	6,4%	2,4%	2,9%	5,5%		3,3%
2 LDS	Count	Count	54	53	53	47	66	273
		% within JEVOL00	19,8%	19,4%	19,4%	17,2%	24,2%	100,0%
		% within PETTIP	34,6%	42,4%	37,9%	37,0%	37,9%	37,8%
3 SLS	Count	Count	23	10	4	8	7	52
		% within JEVOL00	44,2%	19,2%	7,7%	15,4%	13,5%	100,0%
		% within PETTIP	14,7%	8,0%	2,9%	6,3%	4,0%	7,2%
4 SNS	Count	Count	3	4	4	2	4	17
		% within JEVOL00	17,6%	23,5%	23,5%	11,8%	23,5%	100,0%
		% within PETTIP	1,9%	3,2%	2,9%	1,6%	2,3%	2,4%
5 SDS	Count	Count	21	11	13	17	13	75
		% within JEVOL00	28,0%	14,7%	17,3%	22,7%	17,3%	100,0%
		% within PETTIP	13,5%	8,8%	9,3%	13,4%	7,5%	10,4%
6 NSI	Count	Count	9	1	3	8	2	23
		% within JEVOL00	39,1%	4,3%	13,0%	34,8%	8,7%	100,0%
		% within PETTIP	5,8%	8%	2,1%	6,3%	1,1%	3,2%
7 ZLSD	Count	Count	4	13	9	5	20	51
		% within JEVOL00	7,8%	25,5%	17,6%	9,8%	39,2%	100,0%
		% within PETTIP	2,6%	10,4%	6,4%	3,9%	11,5%	7,1%
8 SMS	Count	Count	3	8	8	6	15	40
		% within JEVOL00	7,5%	20,0%	20,0%	15,0%	37,5%	100,0%
		% within PETTIP	1,9%	6,4%	5,7%	4,7%	8,6%	5,5%
98 nisem volil-a	Count	Count	29	22	42	27	47	167
		% within JEVOL00	17,4%	13,2%	25,1%	16,2%	28,1%	100,0%
		% within PETTIP	18,6%	17,6%	30,0%	21,3%	27,0%	23,1%
Total	Count	Count	156	125	140	127	174	722
		% within JEVOL00	21,6%	17,3%	19,4%	17,6%	24,1%	100,0%
		% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.327	.000
N of Valid Cases	Cramer's V	.163	.000
		.722	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

TABELA 31: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO BIVOL02R

		Crosstab					
		PETTIP					
		1 ekstremni desničarji	2 etnici nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonservat ivisti	5 neoliberalisti	Total
BIVOL02R 1 DESUS	Count	+++ 9	--- 2	-- 3	+++ 7		21
	% within BIVOL02R	42,9%	9,5%	14,3%	33,3%		100,0%
	% within PETTIP	6,7%	1,8%	2,5%	6,9%		3,5%
2 LDS	Count	--- 34	++ 39	+++ 43	+++ 38	--- 35	189
	% within BIVOL02R	18,0%	20,6%	22,8%	20,1%	18,5%	100,0%
	% within PETTIP	25,4%	35,5%	36,4%	37,3%	26,9%	31,8%
3 SLS	Count	+++ 15	-- 5	--- 4	--- 2	--- 3	29
	% within BIVOL02R	51,7%	17,2%	13,8%	6,9%	10,3%	100,0%
	% within PETTIP	11,2%	4,5%	3,4%	2,0%	2,3%	4,9%
4 SNS	Count	+++ 9	+++ 7	--- 4	-- 4	--- 5	29
	% within BIVOL02R	31,0%	24,1%	13,8%	13,8%	17,2%	100,0%
	% within PETTIP	6,7%	6,4%	3,4%	3,9%	3,8%	4,9%
5 SDS	Count	+++ 21	-- 11	-- 11	++ 13	++ 17	73
	% within BIVOL02R	28,8%	15,1%	15,1%	17,8%	23,3%	100,0%
	% within PETTIP	15,7%	10,0%	9,3%	12,7%	13,1%	12,3%
6 NSI	Count	+++ 12	--- 3	--- 2	+++ 10	--- 2	29
	% within BIVOL02R	41,4%	10,3%	6,9%	34,5%	6,9%	100,0%
	% within PETTIP	9,0%	2,7%	1,7%	9,8%	1,5%	4,9%
7 ZLSD	Count	--- 5	+++ 11	-- 8	--- 5	+++ 22	51
	% within BIVOL02R	9,8%	21,6%	15,7%	9,8%	43,1%	100,0%
	% within PETTIP	3,7%	10,0%	6,8%	4,9%	16,9%	8,6%
8 SMS	Count	--- 7	+++ 10	++ 8	7	++ 8	40
	% within BIVOL02R	17,5%	25,0%	20,0%	17,5%	20,0%	100,0%
	% within PETTIP	5,2%	9,1%	6,8%	6,9%	6,2%	6,7%
98 ne bi volil-a	Count	--- 22	-- 22	+++ 35	--- 16	+++ 38	133
	% within BIVOL02R	16,5%	16,5%	26,3%	12,0%	28,6%	100,0%
	% within PETTIP	16,4%	20,0%	29,7%	15,7%	29,2%	22,4%
Total	Count	134	110	118	102	130	594
	% within BIVOL02R	22,6%	18,5%	19,9%	17,2%	21,9%	100,0%
	% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,371	,000
	Cramer's V	,186	,000
N of Valid Cases		594	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

TABELA 32: POVEZANOST TIPOLOGIJE S SPREMENLJIVKO PSTRANKE

		Crosstab					
		PETTIP					
		1 ekstremni desničarji	2 etnici nacionalisti	3 moderni liberalisti	4 neokonserva tivisti	5 neoliberalisti	Total
PSTRANKE 1 DESUS	Count	+++ 6	+++ 3	--- 2	-- 2	--- 2	15
	% within PSTRANKE	40,0%	20,0%	13,3%	13,3%	13,3%	100,0%
	% within PETTIP	15,0%	9,4%	5,7%	6,7%	3,8%	7,9%
2 LDS	Count	--- 5	-- 9	-- 9	+++ 12	+++ 21	56
	% within PSTRANKE	8,9%	16,1%	16,1%	21,4%	37,5%	100,0%
	% within PETTIP	12,5%	28,1%	25,7%	40,0%	39,6%	29,5%
3 SLS	Count	+++ 5	++ 3	-- 3	-- 2	--- 4	17
	% within PSTRANKE	29,4%	17,6%	17,6%	11,8%	23,5%	100,0%
	% within PETTIP	12,5%	9,4%	8,6%	6,7%	7,5%	8,9%
4 SNS	Count	+++ 6				++ 3	9
	% within PSTRANKE	66,7%				33,3%	100,0%
	% within PETTIP	15,0%				5,7%	4,7%
5 SDS	Count	+++ 7	+++ 6	-- 4	+++ 5	--- 2	24
	% within PSTRANKE	29,2%	25,0%	16,7%	20,8%	8,3%	100,0%
	% within PETTIP	17,5%	18,8%	11,4%	16,7%	3,8%	12,6%
6 NSI	Count	--- 1	+++ 2	--- 1	++++ 4	--- 2	10
	% within PSTRANKE	10,0%	20,0%	10,0%	40,0%	20,0%	100,0%
	% within PETTIP	2,5%	6,3%	2,9%	13,3%	3,8%	5,3%
7 ZLSD	Count	--- 3	--- 3	-- 4	--- 1	+++ 13	24
	% within PSTRANKE	12,5%	12,5%	16,7%	4,2%	54,2%	100,0%
	% within PETTIP	7,5%	9,4%	11,4%	3,3%	24,5%	12,6%
8 SMS	Count	-- 7	6	+++ 12	-- 4	--- 6	35
	% within PSTRANKE	20,0%	17,1%	34,3%	11,4%	17,1%	100,0%
	% within PETTIP	17,5%	18,8%	34,3%	13,3%	11,3%	18,4%
Total	Count	40	32	35	30	53	190
	% within PSTRANKE	21,1%	16,8%	18,4%	15,8%	27,9%	100,0%
	% within PETTIP	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,522	,004
	Cramer's V	,261	,004
N of Valid Cases		190	

a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

SLIKA1: DENDROGRAM (DREVO ZDRUŽEVANJA)

Dendrogram using Ward Method

